

ارمغانِ حجاز

335

اقبال

طبع اول ۱۹۳۸

شیخ مبارک علی

ملہ حقوق محفوظ
سجاوید اقبال خلف الصدق علامہ اکبر محمد اقبال علیہ الرحمۃ

ف
۶۷۷۰۰۶۱۰۸۹۱
۹۱ ب - ۱

نومبر ۱۹۳۸ء
پانچ ہزار

طبع اول
تعداد

17 AUG 1971

فہرست مضامین

حصہ اول

ارمغانِ حجاز

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
۳	حضورِ حق	۱
۲۷	حضورِ رسالت	۲
	حضورِ ملت	۳
۸۹	(۱) بحق دل بند رواہِ مصطفیٰ رَو	
۹۵	(۲) خودی	
۹۷	(۳) انا الحق	
۱۰۰	(۴) صوفی و ملا	

ب

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
۱۰۴	(۵) رومی	
۱۰۹	(۶) پیام فاروق	
۱۱۴	(۷) شعرائے عرب	
۱۱۹	(۸) اے فرزند صحرا	
۱۲۱	(۹) توجیہ دانی کہ دیں گرد سوار سے باشد	
۱۲۶	(۱۰) خلافت و ملوکیت	
۱۲۸	(۱۱) ترک عثمانی	
۱۳۰	(۱۲) دستورانِ ملت	
۱۳۴	(۱۳) عصر حاضر	
۱۳۶	(۱۴) برہمن	
۱۳۸	(۱۵) تقسیم	
۱۴۵	(۱۶) تلاشِ رزق	
۱۴۶	(۱۷) نہنگ با بچہ خویش	
۱۴۷	(۱۸) خاتمہ	

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
	حضورِ عالمِ انسانی	۴
۱۵۱	(۱) تمہید	۱۶۶
۱۶۶	(۲) دل	۲۶۶
۱۶۲	(۳) خودی	۲۶۶
۱۶۵	(۴) جبر و اختیار	۱۶۶
۱۶۶	(۵) موت	۲۶۶
۱۶۶	(۶) بگو اہلبیس را	۲۶۶
۱۸۰	(۷) اہلبیس خاک کی دنیا بلبیس ناری	۲۶۶
۱۸۶	بہ یارانِ طریق	۵
~~~~~		
	حصہ دوم	
	اردو نظمیں	
۲۱۳	اہلبیس کی مجلس شوریٰ	۱

صفحہ	مضمون	نمبر شمار
۲۲۹	بدھے بلوچ کی نصیحت بیٹے کو	۲
۲۳۱	تصویروں و مصور	۳
۲۳۲	عالم برنج	۴
۲۴۰	معزول شہنشاہ	۵
۲۴۱	دوزخی کی مناجات	۶
۲۴۲	مسعود و مرحوم	۷
۲۴۷	آوازِ غیب	۸
۲۴۹	رباعیات	۹
۲۵۶	ملا زادہ ضعیف لولابی کشمیری کا بیاض	۱۰
۲۷۷	سراکبر جیدی صدر اعظم حیدرآباد دکن کے نام	۱۱
۲۷۸	حسین احمد	۱۲
۲۷۹	حضرت انسان	۱۳

حضورِ حق

خوش آن راہی کہ سامانے نیکو
دل او پسندیا راں کم پذیرد
بہ آہے سوزناش سینہ کشتاے
زیک آہش عنہ صد سالہ میرا

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

حضورِ حق

۱

دل ما بیدلال بردند و فرستند

مشال شعله افسرند و فرستند

بیا یک بخره با عامان در آئیند

که خاصان باده ها خوردند و فرستند!

○
 سخن یافت از بود و نبودم
 من از نخلت لب خود کم کشودم
 سجود زنده مردان می شناسی
 عیار کار من گیر از سجودم!

○
 دل من در کشاد چون و چند است
 نگاهش از مه و پروین بلند است
 بده ویرانه در دوزخ او را
 که این کافر بے خلوت پسند است!

○
 چه شور است این که در آب و گل افتاد
 ز یک دل عشق رسد مشکل افتاد
 قرار یک نفس بر من حرام است
 بمن رحمی که کارم بادل افتاد!

○
 جہاں از خود بڑا آوردہ کیست؟
 جہاں جلوه بے پردہ کیست؟
 مرا گوئی کہ از شیطان حذر کن
 بگو با من کہ او پروردہ کیست؟

۲
 دل بے قیدِ من در تیجِ فنا بستی
 نصیبِ من عنابے یا خطا بستی؟
 دل ابیس ہم نتوانم آزد
 گناہِ گاہِ گاہِ من صوا بستی

صَبْنَتِ الْكَاسِ عَنَّا مُمْ عَمْرُو
 وَكَانَ الْكَاسُ حَجْرًا هَا الْيَمِينَا
 اگر این است رسمِ دوستداری
 بدیو اِحرامِ زنِ جام و مینا

○ اشارات: صبنت الکاس الخ۔ پتھر عروا بن کنزوم کا ہے جو زمانہ جاہلیت کے شعرا میں سے تھا۔
 شاعر اپنی مہشوقہ ام عمرو کی نافرمانی کی شکایت کرتے ہوئے کہتا ہے کہ تو نے ہمیں پیالہ شراب سے محروم کر دیا حالانکہ باری دایمیں طرف بیٹھنے والوں کی تھی۔

بخود سجد گان در دل اسپزند
 ہمہ درد اند و در ماں تا پذیرند
 سجود از ما چه میخواہی کہ شاہاں
 خرابے از دہ ویراں نگہ سپزند

روم را ہے کہ اورا منزلے نسبت
 ازاں تخمے کہ ریزم حاصلے نسبت
 من از غم ہانمی ترسم و لیکن
 مدہ آل غم کہ شایان دلے نسبت

○
 مے من از تنک جاماں نگه دار
 شراب پخته از خاماں نگه دار
 شررا از نیت مانے دور تر به
 بخاصاں بخش و از عاماں نگه دار!

○
 ترا این کشمش اندر طلب نیست
 ترا این درد و داغ و تاب و تب نیست
 ازاں از لامکاں بگه نخست من
 که آں جانالہ مانے نیم شب نیست

زمن ہنگامہ وہ ایس جہاں را
 دگر گول کن زمین و آسماں را
 ز خاکِ ما دگر آدمِ برا بگیند
 بکشش این بندہ سود و زیاں را

جہانے تیرہ تر با آفتابے
 صوابِ اوسرا پانا صوابے
 ندانم تا کجا ویرانہ را
 وہی از خونِ آدمِ رنگ و آبے

○
 غلامِ حسنِ رضائے تو نجویم
 جز آں را ہے کہ فرمودی نہ پویم
 بسیکن گریہ این تا داں بگوئی
 خرے را سب تازی گو، نہ گویم!

۳

دلے در سینہ دام بے شریے
 نہ سوزے در کفِ خاکم نہ نورے
 بگیز از من کہ بر من بارِ دوش است
 ثوابِ این نمازِ بے حضورے!

○
 چہ گویم قصہ دین و وطن را
 کہ نتوان فاش گفتن این سخن را
 مرنج از من کہ از بے مہرئی تو
 بنا کردم ہماں دیر کہن را

○
 مسلمانے کہ در بندِ فرنگ است
 دلش در دستِ آساں نیاید
 ز سیمائے کہ سووم بر در غیب
 سجودے بو ذر و سماں نیاید

○
 نخواہم این جهان و آن جہاں را
 مرا این بس کہ دانم رمز جہاں را
 سجودے وہ کہ از سوز و سرورش
 بوجد آرم زمین و آسماں را

○
 چہ بخواہی ازین مروتن آسای
 بہر بادے کہ آمد رقتم از جای
 سحر جاوید را در سجدہ دیدم
 بہ صحبتش چہرہ شامع بیاریے

۴

بہ آں قوم از تومی خواہم کشا دے
 فقہش بے یقینے، کم سوا دے
 بسے نا دیدنی را دیدہ ام من
 مراے کاشکے مادر نہ زادے،

○

نگاہ تو عتاب آلود تا چند
 بتان حاضر و موجود تا چند
 درین تختانہ اولادِ برہا، ہم
 نمک پروردہ نمرد تا چند!

۵ اشارات: مراے کاشکے الخ۔ مصرع سعدی کا ہے۔

○
 سرورِ رفتہ باز آید کہ ناید؟
 نسیمِ از حجاب آید کہ ناید؟
 سرآمدِ روزگار این فقیر کے
 وگردانائے راز آید کہ ناید؟

○
 اگر می آید آں دانائے رازے
 بدہ اور انوائے دل گدازے
 ضمیرِ امتناں رامی کتد پاک
 کلیے یا حکمیے نے نوازے

○
 متاع من دل درو آشنایست
 نصیب من فغان نارسایست
 بخاک مرقد من لاله خوشتر
 که هم خاموش و هم خونین نواسیست

۵

دل از دست کسے برون نداند
 غم اندر سینہ پرورون نداند
 دم خود را دمیدی اندران خاک
 که غیر از خورون و مردون نداند!

○
 دلِ ما از کُنارِ ما می‌درد
 بصورتِ مانده و معنی ندیده
 ز ما آن را ندۀ در گاہِ خوشتر
 حق اورا دیده و ما را شنیده

○
 نداند جبریلِ این‌ها سے وہورا
 کہ شناسدستِ حمِ بیتجورا!
 پس از بندۀ بیچارہٴ خویش
 کہ داند نیش و نوشِ آرزورا!

○
 شبِ این نجمِ آراستم من
 چه موم از گردش خود کاستم من
 حکایت از تغافل هائے تو رفت
 ولیکن از میان برخاستم من

○
 چنین در آسماں کم دیده باشد
 که جبریل امین را دل خراشد
 چه خوش دیرے بنا کردند آنجا
 پرستند مومن و کافر تراشد

۶

عطا کن شورِ رومی، بسوزِ خسرو
 عطا کن صدق و اخلاصِ سنائی
 چنان با بندگی در ستم من
 نه گیرم گر مرا بخششِ حدائی

۷

مسلمان فاقه مست و زنده پوش است
 ز کارش جبرئیل اندر خروش است
 بی نقش و گریلت به بر زیم
 که این ملت جهاں را بار ووش است

○
 دگر ملت کہ کارے پیش گیرد
 دگر ملت کہ نوش از نیش گیرد
 نگر دو بایکے عالم رضا مند
 دو عالم را بہ دوش خویش گیرد

○
 دگر قومے کہ ذکرِ لا الہش
 بر آرد از دل شب صبح گاہش
 شناسد منزش را آفتابے
 کہ ریگِ لکشان و بذر آہش!

۸

جہانِ تست در دستِ خستہ چند
 کسانِ اوبہ بتِ ناکسہ چند
 ہنر و درمیانِ کارگاہاں
 کشد خود را عیشِ کرگسہ چند

○

مریدے فاقہ مستے گفت با شیخ
 کہ پرواں رازِ حالِ ما خبرِ نسبت
 بہ ما نزدیک تر از شہِ رگِ ماست
 ولیکن از شکمِ نزدیک تر نسبت!

۹

دگر گوی کشورِ هندوستان است
دگر گوی آن زمین و آسمان است
مجو از مانم از پنج گانه
غلامانِ راصف آرائی گران است!

○

ز محکومی مسلمان خود فروش است
گرفتارِ طلسمِ چشم گوش است
ز محکومی رگالِ تن چپا است
که ما را شرع و آیین ما بوش است!

۱۰

یکے اندازہ کن سود و زیاں را
 چو جنت جاودانی کن جہاں را!
 نمی بینی کہ ما خاک کی نہ ساداں
 چہ خوش آہ استنیم این خاک راں را!

○

تومی دانی حیاتِ جاوداں حلپیت
 نمی دانی کہ مرگِ ناگہاں حلپیت!
 زاوقاتِ تو یک دم کم نہ گردد
 اگر من جاوداں باشم زیاں حلپیت؟

۱۱

بہ پایاں چوں رسد این عالم پیر
 شود بے پردہ ہر لوشید تقذیر
 مکن رسوا حضورِ نحوِ حب مارا
 حسابِ من چشمِ او نہاں گیر

○

بدنِ اماند و جانم در تگِ پوست
 سوتے شہرے کہ لٹجا در رہِ اوست
 تو باش این جا و با خاصاں بیامیز
 کہ من دارم ہوائے منزلِ دوست

حضورِ رسالت^ص

ادبِ گنجِ بهیست نیز آسمان از عرش نازک تر

نفس گم کرده می آید ^{رحم} جنبید ^{رحم} با نیرید اینجای

عزت بخاری

حضورِ رسالت

”الایامیگی خمیہ فرول
 کہ پیش آہنگ بیڑن شد منزل“
 خود از راندن محمل فرو ماند
 ز عامِ خویش دادم در کف دل!

اشارات: الایامیگی الخ - منوچہری کا شعر ہے

خمیگی خمیہ فرول

فرول چھوڑ دے

پیش آہنگ و شخص جو رہنمائی کی غرض سے قافلے کے آگے آگے چلتا ہے

○
 نگاہے داشتتم بر جو بہر دل
 تپیدیم آرمیدم در بر دل
 زمیدم از ہوائے قریب و شہر
 بباد و دشت واکردم در دل!

○
 ندانم دل شہیدِ جلوۂ کیست
 نصیبِ او قرار یک نفس نیست
 بصرِ ابرویش افسردہ تر گشت
 کنارِ آنجوتے زار بگر نیست

○
 میس از کاروان جلوہ مستان
 ز اسبا جہاں برکنده دستان
 بجان شان ز آواز جرس شور
 چو از موج نسیم درستان!

○
 بایں پیری رہ شیرب گزفتم
 نواخوان از سرور عاشقانه
 چو آں مرغی کہ در صحرای شام
 کشاید پر وین کرد آشیانه

۲

گناه عشق و مستی عام کردند
 و بسیلِ نخبگان را خام کردند
 باهنگِ مجازی می سیرایم
 و نخبستین باده کاندرا جام کردند

○

چه پرپی از مقامات نوایم
 ندیباں کم شناسند از کجایم
 کشادم زختِ خود را اندرین دینت
 که اندر خلوتش تنها سیرایم

۳

صحرا بانا کہ گفتتم نرم تر رو
 کہ را کہب خستہ و بیمار و پیرا ست
 قدم ستانہ زو چنداں کہ گوئی
 بی پیش ریگ این صحرا حیرا ست!

○

مہارے سارباں اور ان شاید
 کہ جان او چو جان ما بصیر است
 من از موج خورش می شنام
 چو من اندر سیم دل اسیر است

نہم اشک است در چشم سیاهش
 دلم سوز ز آہِ نہ صبح گاہش
 ہماں مے کو ضمیرم را بر افروخت
 پیالے ریزد از موجِ نگاہش!

۴

چہ خوش صحر کہ در فے کاٹاں ہا
 درودے خواند و مسل براند
 بہ ریگِ گرم او آور سجودے
 جبیں را سوز تا داغے بماند!

○
 چہ خوش صحر کہ شناس صبح خندا
 شبش کوتاہ و روز او بلند است
 قدم اے راہرو آہستہ تر نہ
 چوماہر ذرّہ او دردمندا است

۵

امیر کارواں! آلِ اعجمی کیسیت؟
 سرد او باہنگِ ب نسیت
 زندانِ نعمتہ کہ سیرانی او
 خاکِ دل در بیابانِ تو ان نسیت!

مقامِ عشق و مستی منزلِ اوست
 چه آتشِ ہا کہ در آبِ گلِ اوست
 نوائے اوبہ ہر دل سازگارست
 کہ در ہر سینه فاشے ز دلِ اوست

۶

غمِ نہاں کہ بے گفتن عیانست
 چو آید بر زباں یکستانست
 رہے پر پیچ و راہی خستہ و زار
 چرغش مُردہ و شبِ درمیانست

○

بہ راغاں لالہ رُست از نو بہاراں
 بصرِ انجمہ گستر و ندیاں
 مرا تنہا شستن خوشتر آید
 کس را راجوئے کوہساراں

◀

گے شعرِ عراقی را بخوانم
 گے جامی زندایش بجانم
 ندانم گرچہ آہنگِ عرب را
 شریکِ نغمہ ہائے ساربانم

◯
 غمِ راہی نشاط آمیز تر کن
 فغاشِ راجنوں انگیز تر کن
 بگیرے سارباں راہِ درازے
 مراسوزِ جدائی تیز تر کن!

۸
 بیائے ہم نفس باہم بنا لیم
 من و تو کشتہ شانِ جا لیم
 دو حرفے بر مرادِ دل بگوئیم
 پاتے خواجہ چشماں با لیم!

○
 حکیمان را بہا کستہ نہادند

بناداں جلوہ مستانہ دادند
 چہ خوش بختی، چہ خرم روزگارے
 در سلطان بہ رویشے کشادند!

○
 جہان چہار سواندر برین

ہوائے لامکاں اندر سرین
 چو بگذشتہم ازین نام بلبند
 چو گردافتاد پرواز از پرین

دریں وادی زمانی جاودانی
 ز خاکش بے صورت روید معانی!
 جیکھاں با کلیماں دوش بردوش
 کہ ایں جا کس نگوید من ترانی!

۹

مسلمان آل فقیر کج کلا ہے
 رمید از سینہ او سوز آہ ہے
 دیش نالد! چر نالد؟ نداند
 نگاہے یا رسول اللہ نگاہے!

○
 تب و تابِ دل از سوزِ غمِ تست
 نوائے من ز تائبِ مومِ تست
 بسالم زانکہ اندر کشورِ ہند
 ندیدم بندہ کو محرمِ تست

○
 شبِ ہندی غلاماں را سحرِ نصیبت
 بایں خاک آفتابے را گذرِ نصیبت!
 بماکن گوشہٴ چشمے کہ در شرق
 مسلمانے ز ما بیچ رہ اترِ نصیبت!

○
 چه گویم زان فقیری در دست
 مسلمانے بہ گوہرِ حجب
 خدا این سخت جان را یارِ بادا
 کہ افتاد است از بامِ بلبند!

○
 چساں احوال اور ابر لب آرم
 تومی بینی نہ سان و اشکام
 ز رُودادِ دو صد سالش ہمیں پس
 کہ دل چوں کُند قصابِ دام!

ہنوز ایس چرخ نیلی کج خرام است
 ہنوز ایس کاروان دراز مقام است
 ز کار بے نطم ام او چہ گویم
 تومی دانی کہ ملت بے امام است

نماز آن تاب و تب خونِ نابس
 نروید لاله از کشتِ خرابش
 نیام او تہی چون کیسہ او
 بطاقِ خانہ ویراں کتابش!

○
 دلِ خورا اسیرِ رنگِ لبو کرد
 تہی از ذوق و شوق و آرزو کرد
 صغیرِ شاہبازان کم شناسد
 کہ گوشش باطنینِ لشنہ خو کرد

○
 بروئے او در دلِ ناکشادہ
 خودی اندر کفِ خاکش نژادہ
 ضمیرِ او تہی از بانگِ تکبیر
 حیریم ذکرِ او از پافتادہ

○
 گریباں چاک و بے فکر روزِ نیست
 نمیدانم چسپاں بے آرزو نیست
 نصیبِ اوست مرگِ ناگنایم
 مسلمانے کہ بے اللہ ھو نیست!

○
 حق آں وہ کہ سکین و اسیر است
 ففتیر و غیرت او دیر میر است
 بروے او در حین انہ بستند
 دیریں کشور مسلمان تشنہ میر است

○
 دگر پاکینه کن آب و گل او
 جهانے آفرین اندر دل او
 ہوا تیز و بداماشش و صد چاک
 بیندیش از چراغِ بسمل او

○
 عروسِ زندگی در خلوتش غیر
 کہ دارد و مهت نامِ ستی سیر
 گنہگار سیت پیش از مرگ در قبر
 نجیرش از کلیسا، ہنت کہ زویر!

بچشمِ او نه نور و نه سرور است
 نه دل در سینہ او ناصبور است
 خدا آں اُمّتے رایار بادا
 کہ مرگِ او ز جانِ بے حضور است!

مسلمان زادہ و نامحرم مرگ!
 ز بیم مرگ لہزاں تا دم مرگ!
 دلے در سینہ چاکش ندیم
 دم بگبستہ بود و عنیم مرگ!

ملوکیت سرایشیشہ بازی است
 ازو امین نہ رومی نے حجازی است
 حضورِ تو عنیم یاراں بگویم
 با امیدے کہ وقتِ دل نوازی است!

تن مردِ مسلمان پادار است
 بنائے پیکرِ او استوار است
 طیب نکتہ رس دیدارِ نکاش
 خودی اندر وجودش لُغشہ دار است!

○
 مسلمان شرمسار از بے کلاه‌هی است
 که دینش مرد و فقرش خانقا‌هی است
 تو دانی در جہاں میراثِ ماحسیت
 گلیمے از قماشِ پادشاه‌هی است!

○
 مپرس از من کہ احوالش چنان است
 زمینش بد گهر چوین آسمان است
 بر آن مرغے کہ پروردی بانجیر
 تلاش دانه در صحرا گرن است

○
 بحشمش وانمودم زندگی را
 کشودم نکته وفاداری را
 توان اسرارِ جہاں را فاش تر گفت
 بدہ نطقِ عرب ایس اعجمی را!

○
 مسلمان گرچہ بے خیل و سپاہ است
 ضمیرِ اضمیرِ یارِ سپاہ است
 اگر اورا منقاش باز بخشند
 جمالِ او جلالِ بے پناہ است!

○
 متاعِ شیخ اساطیر کہن بود
 حدیثِ او ہمہ تخمین وطن بود
 ہنوز اسلام اوزنار دار است
 حرمِ چوں دیر بود او برہمن بود!

○
 وگر گوں کرد لادینی جہاں را
 ز آثارِ بدن گفتند جاں را
 ازاں فقرے کہ با صدیقِ ادی
 بشورے آو این آسودہ جاں را

○
 حرم از دیر گیر درنگ بویئے
 بت با پیرک ژولیدہ مویئے
 نیابی در بر ماتیرہ بختاں
 دلے روشن ز نور آرزوئے!

○
 فقیراں تا مسجد صفت کشیدند
 گریبان شہنشاہاں دریدند
 چو آتش وین سینہ افسرد
 مسلماناں بدرگاہاں خریدند!

○
 مسلمانانِ نجویشاں در ستیزند
 بجز نقوشِ دوتی بر دل نہ ریزند
 بنا لست در کسے خشتے بگیرد
 ازاں سحبد کہ خود از کسے گیرند!

○
 جبیں را پیشِ غیر اللہ سو دیم
 چو گبراں در حضورِ او سو دیم
 نہ نام از کسے، می نام از خویش
 کہ ما شایانِ شان تو نبودیم

حضورِ رسالت

ادبِ گاهِ پیوسته نیر آسمان از عرش نازک تر

نفس گم کرده می آید جنبید ^{روز} و با نیرید ^{روز} اینجا

عزت بخاری

○
 مسلمانم غریب ہر دیارم
 کہ با این خاکداں کالے ندارم
 بے طاقتی در بیچ و نامم
 کہ من دیگر بغیر اللہ و چارم

○
 باں بالے کہ بخشیدی پریدم
 بسوز نعمتہ ہائے خود پریدم
 مسلمانے کہ مرگ ازوے بلرزو
 جہاں گہ دیدم و اور اندیدم!

○
 شب پیش خدا بگزیتم زار
 مسلمانان چہ از ازند و خوانند
 ندا آمد ہمیدانی کہ این قوم
 دلے دارند و محبوبے ندارند!

○
 نگویم از فرو فالے کہ بگذشت
 چہ سود از شرح احوالے کہ بگذشت
 چراغے داشتیم در سینہ خویش
 فسر واندر دو صد سالے کہ بگذشت!

○
 نگهبانِ جسمِ معمارِ دیر است
 یقینش مرده و چشمش لغیر است
 ز اندازِ نگاهِ او توان دید
 که نومید از همه اسبابِ خیر است

○
 ز سوزِ این فستیره نشین
 بده او را ضمیرِ آتشین
 دلش را روشن و پابنده گروان
 ز امید که زاید از یقین!

○
 گے اقم گے مستانہ خیرم
 چرخوں بے تیغ و شمشیر بے بریم
 نگاہِ التفاتے بر سرِ بام
 کہ من با عنصر خویش اندر ستیرم!

○
 مرا تنہائی و آہ و فغاں بہ
 سوئے یثرب سفر بے کاراں بہ
 کجا مکتب کجا میخانہ شوق
 تو خود نہ مرا ایں بہ کہ آں بہ!

○
 پریدم در فضائے دلپذیریش
 پریم تر گشت از ابرِ مطیرش
 حرم تا در ضمیر من فرورفت
 سر و دم آنچه بود اندر ضمیرش!

○
 باں رازے کہ گفتم، پے نبرند
 ز شاخِ نخلِ من حشر ما نخوردند
 من اے میرا تم داد از تو خواهم
 مرا یاراں غر لخواے نے شمر دند

○
 نہ شعرت اینکہ بروئے دل نہادم
 گرہ از رشتہ معنی کشادم
 بامیدے کہ اکسیرے زند عشق
 مس این مفلساں را تابِ ادم

○
 تو گفتی از حیاتِ جاوداں گجے
 بگوشِ مُردہ پیغامِ جاں گجے
 ولے گویند این ناحق شناساں
 کہ تاریخِ وفاتِ این دُعاں گجے!

○
 رُحْم از دردِ پنهان ز عفرانی
 ترا و دغمن ز چشمِ ارغوانی
 سخن اندر گلوئے من گره بست
 تو احوال مرا ناگفته زانی!

○
 زبانِ ماغریباں از نگاہِ هیت
 حدیثِ درد منداں اشکِ آه هیت
 کشادم چشمِ و بستم لبِ خویش
 سخنِ اندر طریقِ ماگنا هیت!

○
 خودی دادم ز خود نامحرمے را
 کشادم در گل اوزمزمے را
 بدہ آں نالہ گرمے کہ از فے
 بسوزم بجز عشم دین ہر غمے را!

○
 درون ما بجز دودِ نفس نیست
 بجز دست تو ما را دستِ نفس نیست
 وگرافانہ عشم با کہ گویم
 کہ اندر سینہ ما غیر از تو کس نیست

○
 غریبے درو مندے نے نوائے
 ز سوزِ نغمہ خود در گدازے
 تومی دانی چہ می جوید چہ خواهد
 دلے از ہر دو عالم بے نیازے!

○
 نم و رنگ از دم بادے نجویم
 ز شیشِ آفتابِ تو برویم
 نگاہم از مہ و پرویں بلند است
 سخن را بر مزاجِ کس نکویم

○
 درآں دریا کہ اور اساحلے نیست
 دلیل عاشقانِ غیر از دلے نیست
 تو فرمودی رہِ لطیفِ اگر فقیم
 وگر نہ جز تو مارا منزلے نیست!

○
 مراں از در کہ مشتاقِ حضوریم
 از اں درے کہ دادی ناصبوریم
 بفرما ہرچہ می خواہی بجز صبر
 کہ ما ازے دو صد فرسنگ دوریم!

○
 بہ افراگی بہستان دل باہتم من
 ز تابِ دیریاں بگدا ختم من
 چناں از خوشتن بیگانہ بودم
 چو دیدم خویش را نشناختم من!

○
 مے از میخانہ مغرب چشمیدم
 بجان من کہ دردِ سرِ خرمیدم
 نشستم با نکویانِ فرنگی
 ازاں بے سوز تر روزے ندیدم!

○
 فقیرم از تو خواہم ہر چہ خواہم
 دل کو ہے خراسان ز بزرگ کا ہم
 مرادرس حکیمان در و سواد
 کہ من پروردہ نیض نگاہم!

○
 نہ با ملا نہ با صوفی نشینم
 تو میدانی کہ من آنم نہ اینم
 نویس اللہ بر لوح دل من
 کہ ہم خود را ہم اورا فاش کنیم

○
 دل ملا گرفتارِ غمِ نیست
 نگاہِ بہت در پیشِ چشمِ نیست
 ازاں بگر خیت تم از مکتبِ او
 کہ در ریگِ حجازش ز فرغِ نیست!

○
 سزنیہ کلاش نشیدار است
 کہ اورا صد کتاب اندر کنار است
 حضور تو من از خجالتِ بگفت تم
 ز خود پنهان و بر ما آشکار است

○
 دل صاحب دلان او بردیا من؟
 پیام شوق او آوردیا من؟
 من و ملازکیش دین و ترییم
 بلس ما برهوت او خوردیا من؟

○
 غریب در میان محفل خویش
 تو خود گو با که گویم مشکل خویش
 ازاں ترسم که پنهانم شود فاش
 عنم خود را نکویم بادل خویش!

○
 دلِ خود را بدستِ کس ندادم
 گرہ از روتے کارِ خود کشاوم
 بغیرِ اللہِ کردم تکیہ یک بار
 دو صد بار از مقامِ خود افتادم

○
 ہماں سوزِ جنوں اندرِ سرِ من
 ہماں ہنگامہ ہا اندرِ برِ من
 ہنوز از جوشِ طوفانے کہ بگذشت
 نیا سودا بست موجِ گوہرِ من

○
 ہنوز ایں خاک دارائے شہر ہست
 ہنوز ایں سینہ را آہ سحر ہست
 تجھلی ریز بر چشم کہ بینی
 بایں پیری مرا تاب نظر ہست!

○
 نگاہم ز آنچه ملیم بے نیاز ہست
 دل از سوزِ دروغم درگداز ہست
 من و ایں عصر بے اخلاص بے سو!
 بگو با من کہ آخر ایں چہ راز ہست؟

○
 مرادِ عصرِ بے سوز آتش پریند
 بخاکم جانِ پرشورے و میسند
 چو نخ در گردنِ من زندگانی
 تو گوئی بر سرِ ارم کشیدند!

○
 نگیرد لاله و گل رنگِ بویم
 درونِ سینہ ام مرد آرزویم
 غمِ پنهانِ بجز اندر گنجبد
 اگر گنجبد چه گویم با کہ گویم!

○
 من اندر مشرق و مغرب غریبم
 کہ از یارانِ محرم بے نصیبم
 غمِ خود را بگویم بادلِ خویش
 چہ معصومانہ غریت را فریبم!

○
 طایمِ علمِ حاضر را شکستم
 ر بودم دانه و دانه مشگستم
 خدا داند کہ مانند برآ، ایم
 بہ نارِ او چہ بے پروا نشستم!

بچشم من نگہ آورده تست
 فرغ لاله آورده تست
 دو چارم کن به صبح من رانی
 ششم راتاب مه آورده تست!

چو خود را در کنار خود کشیدم
 به نور تو مقام خویش دیدم!
 دریں دیر از نوائے صبح گاہی
 جهان عشق و مستی آفریدم!

اشارات: من رانی، تلخ ہے، حدیث مشہور من رانی فقد را اللہ
 کی طرف یعنی جس نے مجھے دیکھا خدا کو دیکھا۔

○
 دیریں عالم بہشتِ خرمے ہست
 بشاخِ اوزا شکِ من نئے ہست
 نصیبِ او ہنوز آں ہا وہو نصیب
 کہ او درانتظارِ آدمے ہست

○
 بدہ اور اجوانِ پاکبازے
 سرورش از شرابِ خانہ سائے
 قوی بازوئے او مانندِ حیدر
 دلِ او از دو گیتی بے نیازے

○
 بیاساقتی بگرداں جامِ مے را
 ز مے سوزندہ تر کن سوزِ نئے را
 دگر آں دل بنہ در سینہ من
 کہ پیچم نیچہ کاؤس و کے را!

○
 جہاں از عشق و عشق از سینہ تست
 سرورش از مے دیرینہ تست
 جز ایں چیزے نمیدانم ز جبریل
 کہ او یک جوہر از اینہ تست!

○
 مرا ایں سوز از فیضِ دمِ تست
 بتاکم موجِ مے از زمرِ تست
 نخلِ ملکِ جہم از درویشیِ من
 کہ دل در سینہٴ من محرمِ تست!

○
 دریں بتخانہ دل با کس نہ بستم
 ولیکن از ہمتِ امِ خود گستم
 ز من امروزی خواہد سجودے
 خداوندے کہ دی اور اشکستم!

○
 دمید آں لاله از مشقتِ غمبارم
 کہ خوش می تراود از کتارم
 قبوش کن ز راهِ دل نوازی
 کہ من غیر از دلے چیزے ندارم!

○
 حضورِ ملتِ بیضاتپیدم
 نوائے دلگدازے آسردیم
 ادب گوید سخن را مختصر گوے
 تپیدم، آسردیم، آرمیدم!

بصدقِ فطرتِ زندانہ من
 بسوزِ آہِ بیتابانہ من
 بدہ آں خاک را ابر بہائے
 کہ در آغوشِ گیردوانہ من!

دلے بر کفِ نہادم، دلبرے نسبت
 متاعِ و شتم غارت گئے نسبت
 درونِ سینہ من منز لے گیر
 مسلمانے زمن تنہا تھے نسبت!

○
 چورومی در حرم دادم اذاً من
 از و آنم ختم اسرارِ جہاں من
 بہ دورِ فتنہ عصرِ کین او
 بہ دورِ فتنہ عصرِ رواں من!

○
 گلستانے ز خاکِ من برانگیز
 نیم چشمِ بخونِ لاله آمیز
 اگرشایاں نیم تیغِ علی را
 نگاہے وہ چشمِ شیرِ علی تیز!

مسلمان تا بسا حل آر میدہست
 نخل از بحر و از خود نامیدہست
 جز این مرد فقیرے در دست
 جراحت نائے نہانش کہ دیدہست؟

کہ گفت اور کہ آید بوجے یارے؟
 کہ داد اور امید نو بہارے؟
 چو آں سوز کہن رفت از دم او
 کہ زد بنیستان او شرارے؟

○
 ز بحرِ خود بجوئے من گہرہ
 متاعِ من بکوبہ و دشتِ دروہ
 ولم نکشود ازاں طوفاں کہ دادی
 مرا شورے ز طوفاں نے دگر وہ!

○
 بجلوت نے نوازی مائے من ہیں
 بخلوت خود گدازی مائے من ہیں
 گر فتم تکمہ نرفتہ از نیاگاں
 ز سلطان بے نیازی مائے من ہیں!

○
 بہر حالے کہ بودم خوش سر و دم
 نقاب از روی معرخی کشووم
 پیرس از اضطراب من کہ بادوست
 مے بودم مے دیگر نبودم!

○
 شربیک درد و سوزِ لاله بودم
 ضمیرِ زندگی را وانمودم
 ندانم با کہ گفتم نکتہ شوق
 کہ تنہا بودم و تنہا سر و دم

بنورِ تو بر آن روزم ننگه را
 که بنیم اندرونِ مهرمه را
 چو می گویم سلمانم، بلرزم
 که دانم مشکلاتِ اله را

بگوئے تو گذارِ یک نوا بس
 مرا این ابتدا این انتها بس
 خرابِ جرأتِ آن زندیام
 خدا را گفت ما را مصطفی بس!

۱۲

ز شوق آموختم آں ہاؤ ہوئے
 کہ از سنگے کشاید آہ بچوئے
 ہمیں یک آرزو دارم کہ جاوید
 ز عشق تو بجیر درنگ و بچوئے

یہ بنگہ فرنگی کج کلاہاں
 تو گوئی آفتاب نسد ماہاں
 جوان سادہ من گرم خون است
 نگہدارش ازیں کاشنگہاں

○
 بدہ دستے زیبا افتادگاں را
 بہ عنایتِ اللہ دل ندادگاں را
 از آتش که جان من بر آفت
 نصیب ده سماں زادگاں را

۱۳

تو ہم آں مے بگیر از ساغر دوست
 کہ باشی تا ابد اندر برد دوست
 سحر نیت اے عبدالعزیز این
 بروجم از مژہ خاکِ در دوست

○
 تو سلطانِ حجازی من فہم تیرم
 ولے در کشورِ معنی مہیرم
 جہانے کو ز تخمِ لالہ رست
 بیابن گرباغوشِ ضمیرم

○
 سراپا در و در ماں نا پذیرم
 نہ پنداری ز بون و زار و پیرم
 ہنوزم در کمانے میتوان راند
 ز کیشِ ملتے افتادہ تیرم!

بیابا ہم در آویزیم و قصیم
 ز گیتی دل برانگیزیم و قصیم
 یکے اندر حریم کو چہ دوست
 ز چشماں اشکِ خوں بریزیم و قصیم

ترا اندر بیابا نے مقام است
 کہ شامش چون سحر آئینہ فام است
 بہر جائے کہ خواہی خمیہ تر
 طناب از دیگران حبتن حرام است

○
 مسلمانیم و آزاد از مکانیم
 بروں از حلقہ نہ آسمانیم
 بما آموختند آن سجدہ کزوے
 بہائے ہر خداوندے بدانیم

○
 زافرنگی صنم بیگانہ تر شو
 کہ پیمائش نمی ارز و بیک جو
 نگاہے ام کن از چشم فاروق
 قدم بیک نہ در عالم نو!

حضورِ ملت

مجاز من کلام عارفانه
 که من درم سرشکِ عشقانه
 سرشکِ لاله گول را اندرین باغ
 بیفتانم چو شبنم دانه دانه!

حضورِ ملت

۱

بحق دل بندِ راهِ مصطفیٰ رو

بمنزل کوشش مانندِ مہِ نو

دریں نیلی فضا ہر دمِ مندوں شو

مقامِ نحویش اگر خواہی دریں یر

بحق دل بندِ راهِ مصطفیٰ رو!

○
 چو موج از بحر خود بالیده ام من
 بخود مهشل گهر پیچیده ام من
 از آن نمرود با من سرگران است
 به تعمیر حرم کوشیده ام من

○
 بیاساتی بگردان ستگنیں را
 بنیشتاں بردو گیتی استیں را
 حقیقت را بہ رندے فاش کردند
 کہ ملاکم شناسد ر مز دیں را

○
 بیاساقی نقاب از رخ بر افکن
 چکیدا از چشم من خون دل من
 به آں لحنے کہ نے شرفی نہ غریب است
 نوائے از مقام لا تخف زن

○
 بروں از سینہ کش تبکبیر خود را
 بخاکِ خویش زن اکسیر خود را
 خودی را گیر و محکم گیر و خوش زی
 مدہ در دست کس تقدیر خود را

۵ اشارات: لا تخف، نلیح بآیه قرآنی، لا تخف انک انت الاعلیٰ

○
 مسلمان از خودی مرد تمام است
 بخاش تا خودی میرد غلام است
 اگر خورد استع نخوش دانی
 نگه را جز بخود بستن حرام است

○
 مسلمانان که خورد افاش دیدند
 به دریا چو گوهر آرمیدند
 اگر از خود رمیدند اندرین دیر
 بجان تو که مرگ خود خسریدند

○
 کشوم پرودہ را از روتے تقدیر
 مشونو میب در او مصطفیٰ گیر
 اگر باورنداری آنچه گفتم
 زدیں بگریز و مرگ کافرے میر!

○
 بہتر کاں بستہ در مارا کشادند
 بنائے مصر یاں محکم نہادند
 تو ہم دستے بدامانِ غم دی زن
 کہ بے او ملک و دیں کس راندند!

○
 ہر آن قومے کہ می ریزد بہاوش
 نسا زد جز بہ بوبہائے مہیدہ
 زخاش لالہ می روید و بسیکن
 قبائے دارد از رنگ پریدہ

○
 خدا آن ملتے را سروری داد
 کہ تقدیرش بدستِ خویش بہشت
 بہ آن ملتے سرو کالے ندارد
 کہ دہقانہش برائے دیگران کشت

زر آزی حکمتِ قرآنِ سببِ امن

چراغِ از چسبِ اغ اور برافروز

و لے این نکتہ را از من فراگیر

کہ نتوان ز لیتن بے مستی و سوز

۲

خودی

کسے کو بر خودی زولاً الہ را

ز خاکِ مردہ رویا ندنگہ را

مدہ از دست دامنِ جنیں مرد

کہ دیدم در کندش مہر و مہ را

○
 تو اے نادانِ دل آگاہِ دریاب
 بخود مثلِ نیابِ گاہِ دریاب
 چسماںِ مومن کند پوشیدہ را فاش
 ز لَامِ جَوْحِ اِلَّا اللّٰهِ دریاب

○
 دلِ تو داغِ پیمانے ندارد
 تب کتابِ مسلمانے ندارد
 خیابانِ خودی را دادہ آب
 ازاں دریا کہ طوفانے ندارد

انا الحق
 انا الحق جبریت ام کبریا نیست
 سزائے او چلیا پست یا نیست؟
 اگر فرے بگوید سزائے من بہ
 اگر قوے بگوید ناروا نیست!

یہ آں ملت انا الحق سازگار ہست
 کہ از خوش نم بہر شاخسار ہست
 نہاں اندر جلال او جمالے
 کہ اورانہ سپہ آئینیہ دار ہست!

○
 میان امتنان و الامت نام است
 که آن امت و گیتی را امام است
 نیاید ز کار آفرینش
 که خواب و خستگی بر وی حرام است!

○
 وجودش شعله از سوز درون است
 چو خس اورا جهان چند و چون است
 کند شرح انا الحقیمت او
 پے بر کن کہ می گوید بکین است

۵ اشارات: خواب - تلویح با پیترانی: لَانَا خُدَّاهُ سِنَّةً وَلَا نَوْمًا ط

مختصی - = = : وَمَا سَنَّامِنْ قُتُوبٍ ۵

○
 پردر وسعتِ گردوں یگانہ
 نگاہِ او بہ شاخِ آشیانہ
 مہ و انجم گرفتارِ کمندش
 بدستِ اوست نقتدیرِ زمانہ

○
 بباغاں عند لبیبے عوشِ صفیرے
 براغاں جڑہ بانے زودگیرے
 امیرِ اوبِ سلطانی فقیرے
 فقیرِ اوبہ درویشی امیرے

بجام نو کهن می از سبوریز
 فرغِ خوش را بر کخ و کوریز
 اگر خواهی ثمر از شاخِ منصو
 به دل لَغَالِبِ إِلَّا اللهُ فروریز

۴
 صوفی و ملا

گر فتم حضرت ملا ترش دوست
 نگاهش مغز انشاسد از پوست
 اگر با این سلمانی که دارم
 مرا از کعبه می راند حق دوست

○
 فرنگی صید بست از کعبه و دیر
 صدا از خانقاهان رفت لا غیر
 حکایت پیش ملا باز گفتم
 دعا فرمود یارب عاقبت خیر!

○
 به بندِ صوفی و ملا سیری
 حیات از حکمتِ قرآن نگیری
 بآیاتش ترا کارے جز این نیست
 که از بسین او آساں بمیری

ز قرآن پیشِ خود آئینہ آویز
 دگر گول گشتہ! از خویش بگریز
 ترازوئے بنہ کردار خود را
 قیامت ہائے پیشیں را برانگیر

زمین بر صوفی و ملا سلامے
 کہ چنیامِ خدا گفتند مارا
 ولے تاویلِ نشانِ حیرت انداخت
 خدا و جبریل و مصطفیٰ را!

○
 زدوزخ و اعظ کافر گئے گفت
 حدیثے خوشتر ازوئے کافرے گفت
 نداند آن غلام احوال خود را
 کہ دوزخ را مقام دیگرے گفت!

○
 مریدے خود شناسے پختہ کالے
 بہ پیڑے گفت حرف نیش دارے
 برگ نامتھے جاں سپرن
 گرفتن روزی از خاک مزارے!

پسے راگفت پیچھے خرقة بازے
 ترا این نکتہ باید حسرتِ جہاں کرد
 بہ نمودن این دور آتش نابخاش
 ز بیض شاں بر آبی می توان کرد

۵

رومی

بکامِ خود دگر آں کہنہ مے ریز
 کہ با جاش نیر زد ملکیت ویز
 ز اشعارِ جلال الدین رومی
 بہ دیوارِ حسرتِ دل بیاویز

○
 بگير از ساغش آں لاله رنگه
 که تاثيرش دهد لعل به سنگه
 غزالے را دل شیرے بختد
 بشوید داغ از پشت پلنگے!

○
 نصیبے بروم از تاب و تب او
 ششم مانند روز از کوکب او
 غزالے در بیابان جسم ہیں
 کہ ریزد خندہ شیر از لب او

○
 سراپا درد و سوزِ آشنائی
 وصالِ او زباں و اجِ جبرائی
 جمالِ عشقِ گیسو از نئے او
 نصیبِ از جلالِ کبیریائی

○
 گرہ از کارِ این ناکارہ واکرد
 غبارِ رگِ بندر را کیمیا کرد
 نئے آن نے نوازے پاکبانے
 مرا با عشقِ مستی آشنا کرد

بروئے من در دل باز کردند
 ز خاک من جہانے ساز کردند
 ز نیض او گرفتہم اعتبارے
 کہ با من باہ و انجم ساز کردند

خیاش با مہ و انجم نشیند
 نگاہش آں سوئے پرویں بہ بنید
 دل بتیاب نمودہ پیش او نہ
 دم اور عشنہ از سیلاب چنید

ز رومی گیر اسرارِ فقیری
 که آن فقر است محسوسِ امیری
 خدراں فقر و درویشی که از رومی
 رسیدی بر همتِ ام سر بزیری

خودی تا گشت مجورِ حِرافی
 به فقر آموخت آدابِ گدائی
 نه چشمِ مستِ رومی وامِ کردم
 سرورے از همتِ ام کبرائی

مے روشن ز تاکِ من فرورنجیت
 خوشامرے کہ در دانا نم آونجیت
 نصیب از آتشے دارم کہ اول
 سنائی از دلِ رومی برانجیت

۶

پیامِ فاروقؓ

تو اے بادِ بیاباں از عرب خیز
 ز نیلِ مصریاں موجے برانگیز
 بگو فاروقِ رحیمِ فاروقؓ
 کہ خود در فقر و سلطانی بیامیز!

خلافت، فقر با تاج و سر پرست
 نہیے دولت کہ پایاں ناپذیر است
 جواں بختا آمدہ از دست این فقر
 کہ بے او پادشاہی زود میر است!

جواں مرے کہ خود را فاش بیند
 جہان کہنہ را باز آفسریند
 ہزاراں انجمن اندر طوفان
 کہ او بانجو شیتن خلوت گزیند

○
 بہ روئے عقل و دل بچشائے ہر در
 بگیر از پیر مہینہ نہ ساغر
 دران کوش از نیاز سینہ پرور
 کہ دامن پاک داری آستین تر

○
 خنک آں ملتے بر خود رسیدہ
 ز در و جستجو نا آرمیدہ
 درخشاں و تہ این نیگیوں چرخ
 چو تیغی از میاں بیرون کشیدہ

اشارات: دران کوش الخ، حضرت امیر خسرو کا شعر ہے۔

○
 چہ خوش زد ترک ملاحہ سر دے
 رخ ادا حمرے چشمیش کہو دے
 بدریا گر گرہ افتد بہ کارم
 بحر طونفاں نمیخواہم کشو دے

○
 جہانگیری بنجاک ماسرشتند
 امامت در حبین مانوشتند
 درون خویش بنگیراں جہاں را
 کہ تخمش در دل فاروق کشتند

○
کسے کو داند اسرارِ یقیں را

یکے ہیں می کند چشمِ وہیں را
بیا میزند چون نورِ دو قندیل
میںدیش اقرارِ ملکِ وہیں را

○
مسلمانے کہ خود را امتحان کرد

خبارِ راہِ خود را آسمان کرد
شرارِ شوق اگر داری نگہِ آسما
کہ باوے آفتابی میتوان کرد

شعراے عرب

بگوازمن نواخوانِ عرب را

بہائے کم نہادم لعل لب را

ازاں نورے کہ از قرآن گرفتیم

سحر کردم صدویسی سالہ شب را

○

بجانہا آفریدیم ہائے وہورا

کفِ خاک کے شمر دم کاخ و کورا

شود روزے حرلیف بجر پر شور

ز آشوبے کہ وادم آججورا!

○
 تو ہم بگزار آں صورت نگاری
 مجو غیر از ضمیر خویش یاری
 بس باغ ما بر آوردی پروبال
 مسلمان را بدہ سوزے کہ داری!

○
 بخاکِ ما دلے، در دلِ غمِ مہمت
 ہنوز ایں کہنہ شاخے را نمے مہمت
 بہ افسونِ ہنراں چشمہ کجشاے
 درونِ مہر مسلمان ز مرے مہمت!

○
مسلمان بندہ مولا صفات است

دل او سر کے از اسرار ذات است
جمالش جز بہ نور حق نہ بینی
کہ صہش در ضمیر کائنات است!

○
بدہ با خاکِ او آں سوز و تابی
کہ زایدا ز شبِ او آفتابی
نوا آں زن کہ از حیض تو اورا
دگر بخشند ذوق انقلابی!

مسلمانی عنیم دل در خریدین
 چو سیما از تپ باران تپیدن
 حضورِ ملت از خود درگذشتن
 دگر بانگِ اَنَا الْمَلَّتْ کشیدن

کسے کو فاش دید اسرارِ جاں را
 نہ بیند جز بحشیم خود جہاں را
 نوائے آفرین در سینه خویش
 بہارے میتواں کردن خزاں را

○
 نگہداراں چہ در آبِ و گلِ تست
 سرور و سوز و مستی حاصلِ تست
 تھی دیم سبوتے این آں را
 مے باقی بہ مینائے دلِ تست

○
 شبِ این کوہ و دشتِ سینہ تابے
 نہ دروے مرنگے نے موجِ آبے
 نگر دور و روشن از قندیلِ ہبیاں
 تو میدانی کہ باید آفتابے!

نکو میخاں خطِ سیما سے خود را
 بدست آورگِ فردا سے خود را
 چو من پا در سیا بانِ حرم نہ
 کہ بینی اندر وہنای سے خود را

۸

اے فرزندِ صحرا
 سحرگاہاں کہ روشن شد دروشت
 صد از مرغِ از شاخِ نخلیہ
 فرود ہلِ خمیہ اے فرزندِ صحرا
 کہ نتوانِ نیست بے فوقِ رحیلے

○
 عربِ راحقِ دلیلِ کارِ اداں کرد
 کہ او بافتِ خود را امتحان کرد
 اگر فقرِ تہی دستاں غمِ یور است
 جہانے راتہ و بالا تو ان کرد

○
 در ان شبِ ہاخرِوشِ صبحِ فردا است
 کہ روشن از تجلیِ ماے سینا است
 تن و جانِ محکم از بادِ دروشت
 طلوعِ امتاں از کوہِ صحرا است!

توجہ دانی کہ دریں محروم سوار شد
 و گرامین تسلیم و رضا گیر
 طریق صدق و اخلاص و وفا گیر
 مگو شعرم چنین است چنان نسبت
 جنون زیر کے از من منہ گیر

○
 چمن ہا ز اں جنوں ویرانہ گردد
 کہ از ہنس گامہ ہا بیگانہ گردد
 ازاں ہونے کہ فگندم دریں شہر
 جنوں ماند و لے فرزانہ گردد

○
 نختیں لالہ صبح بہارم
 پیالے سوزم از داغے کہ دارم
 بچشم کم مبین تنہا نیم را
 کہ من صدکارواں گل در کنارم

○
 پریشا نم چو گردہ گزارے
 کہ بردوش ہوا گیر و قرارے
 خوشا نختے و خرم روزگارے
 کہ بیروں آید از من شہسوارے!

خوش آں قوم پریشاں لہ و لگا رہے
 کہ زاید از ضمیرش نچتہ کارے
 نمودش سرے از ہر غیب است
 زہر گردے بروں ناید سوا کے !

بہ بحرِ خویش چوں موجے تپیدم
 تپیدم تا بطوفانے رسیدم
 دگر کے نگے ازیں خوشتر ندیدم
 بخونِ خویش تصویرش کشیدم !

○
 نگاہش پر کند خالی سبویا
 دو اندھے بتاکِ آرزو ہا
 ز طوفانے کہ بخش در انگانی
 حریفِ بحر گمروا سبجوا!

○
 چو برگیسہ ز نامِ کارواں را
 دہد ذوقِ تجلی بہر نہاں را
 کند افلاکیاں را سچناں فاش
 تیر پامی کشد نہ آسماں را

○
 مبارکباد کن آن پاک جاں را
 کہ زاید آن مہیہ کارواں را
 ز اغوشِ چشیں فرخندہ مادر
 نجات می دہم جو حیناں را!

○
 دل اندر سینہ گوید دلبرے مہست
 متاع آفرین غارتگرے مہست
 بجوشم آمد از گردوں دم مرگ
 و تشکو فہ چیل فروریزدے مہست!

خلافت و ملوکیت

عرب خود را به نور مصطفیٰ سوخت

چراغ مرده مشرق بر افروخت

ولیکن آن خلافت راه گم کرد

که اول مومنان را شاهی آموخت!

خلافت بر مقام ما گواهی است

حرام است آنچه بر پادشاهی است

ملوکیت همه مکر است و نیرنگ

خلافت حفظ ناموس الهی است!

درفتد با ملوکیت کلیمے
 فقیرے بے کلا ہے بے کلیمے
 کہے باشد کہ بازی ہائے تقدیر
 بگمید کار صرصر از نیسے!

ہنوز اندر جہاں آدم غلام است
 نظاش خام و کارش ناتمام است
 غلامِ فسترداں گیتی پیما ہم
 کہ درویش ملوکیت حرام است

محبت از نگاهش پدیدار است
 سلوکش عشق و مستی را عیار است
 متقاضی عبودۀ آمد و یکن
 جهان شوق را پروردگار است

ترک عثمانی

بملکِ خویش عثمانی امیر است
 دلش آگاه و چشمِ او بصیر است
 نه پنداری که دست از بندِ افرونگ
 هنوز اندر طلسم او اسیر است

○
 خنک مرداں کہ سحرِ او شکستند
 بہ پیمانِ فرنگی دل نہ بستند
 مشو نو مید و با خود آشتنا باش
 کہ مرداں پیش ازین بوند و ہستند

○
 بہ ترکاں آرزوئے تازه دادند
 بنائے کارِ ثناں دیگر نہادند
 ولیکن کو مسلمانے کہ ببند
 نقاب از روئے تقدیرے کشادند

دخترانِ املت

بہل اے دخترک این لبری ما
 مسلمان رانہ زیب کافری ما
 منہ دل برجمبالِ غازہ پرورد
 بیاموز از نگہ غارت گری ما

نگاہِ تست شمشیرِ خدا داد
 بزخمش جانِ ما را حق بباد داد
 دلِ کامل عیار آں پاک جاں برد
 کہ تیغِ خویش را آب از حیا داد

○
 ضمیرِ عصرِ حاضر بے نقاب است
 کشادش در نمود رنگ و آب است
 جهانست بانی ز نور حق بیامو
 کہ او با صد بلی در حجاب است!

○
 جہاں را محکمٰی از اہمات است
 نہادشاں این ممکنات است
 اگر این حکمت را قوے نداند
 نظام کار و بارش بے ثبات است

مراد او ایں خرد پرو و رجنوں نے
 نگاہِ مادرِ پاک اندرون نے
 ز مکتبِ حشیم و دل نتواں گرفتن
 کہ مکتبِ نیست جبر بحر و فسوں نے!

خک آں ملتے کز وار داتش
 قیامت ہا بہ بیند کانتاش
 چہ پیش آید چہ پیش افتاد اورا
 توں دیدارِ جبینِ اہماتش

○
 اگر پندے زد رویشے پذیرمی
 ہزار اہمت بمیرد تو نہ میری
 بتولے باش و پناہاں شو ازین عصر
 کہ در آغوش شبیرے بگیری

○
 ز شام ما بروں آور سحر را
 بہ تہ آں باز خواں اہل نظر را
 تو میدانی کہ سوز قرآت تو
 دگر گوں کرد وقت دیدیرے

○ اشارات: حضرت عمرؓ کے اسلام لانے کے واقعہ کی طرف اشارہ ہے۔

عصر حاضر

چه عصر است این که دین فریادی است
 هزاران بند در آزادی است
 ز روزه آدمیت بنگ و نم برود
 غلط نقشه که از بهرادی است

نگاهش نقش بند کافری ما
 کمال صنعت او آفری ما
 خدرا حلقه بازار گاش
 قمار است این همه سوداگری ما!

○
 جوانان را بد آموزست این عصر
 شب ابلهس را روز است این عصر
 بدانش مثال شعله سحیح
 که بوز است و بسوزست این عصر!

○
 مسلمان فقر و سلطانی بهم کرد
 ضمیرش باقی و فانی بهم کرد
 و بسیکن الا ما از عصر حاضر
 که سلطانی به شیطانی بهم کرد

چه گویم قصّی چون است چون نیست
 حشیش است این نشانی اندر نیست
 بخت بید فرنگی پائے کوبی
 بدرگمائے تو آن طغیانِ خون نیست

۱۴

برہمن

در صد تنہ را بر خود کشادی
 دو گلے رفتی و از پافتادی
 برہمن از بتاں طاق خود آراست
 تو قرآن را سر طاقے نہادی

○
 برهمن را نگویم، هیچ کاره
 کند سنگ گراں را پاره پاره
 نیاید جز زور دست بازو
 خدائے راتر اشیدن زخاره!

○
 نگه دارد برهمن کار خود را
 نمیگوید به کس اسرار خود را
 بمن گوید که از تسبیح بگذر
 بدوش خود برد ز تار خود را!

بر همین گفت برخیزند از در غیر
 زیاران وطن ناید به جز خیر!
 بیک مسجد و ملا می نگنجد
 ز افسون بتان گنجد بیک میر!

تعلیم

تب و تاب که باشد جاودانه
 سمند زندگی را تا زیانه
 به فرزندان بیاموز این تب و تاب
 کتاب و مکتب افسون و فسانه!

○
 ز علم چارہ سازے بے گدازے
 بسے خوشترنگاہِ پاک بازے
 نکوتر از نگاہِ پاک بازے
 ولے از ہر دو عالم بے نیازے

○
 بہ آں مومن خدا کارے ندارد
 کہ در تن جانِ بیدارے ندارد
 از اں از مکتبِ یاریاں گریزم
 جو آنے خود گمخوارے ندارد

زمین گیر ایں کہ مرے کو رچھتے
 زمینیاں غلط بنے نکوتر
 زمین گیر ایں کہ نادانے نکو کیش
 زو دشمن دے دینے نکوتر!

ازاں منکر فلک پمیاچہ حاصل
 کہ گرد ثابت و سیارہ گرد
 مثال پارہ ابرے کہ از باد
 بہ پہنائے فضا آوارہ گرد

ادب پیرایہ نادان دانا ست
 خوش آن کو از ادبِ نجیب را بیارم
 ندارم آن مسلمان زاده را دوست
 کہ در دانش فرود و در ادب کاست!

ترا نومیدی از طفلانِ دانیست
 چہ پروا اگر دماغِ شان سانیست
 بگوئے شیخِ مکتبِ گردانی
 کہ دلِ در سینه شان بہت بانیست!

○
 به پورِ خویش دینِ دانش آموز
 که تا بدچو من مه و انجم ننگینش
 بدست او اگر دادی مهر را
 بد بیضا است اندر آستینش!

○
 نوا از سینۀ مرغِ چمن برد
 ز خونِ لاله آں سوزِ کهن برد
 باین مکتب باین دانش چه نازی
 که ناں در کف نهاد و جان ز تن برد

○
 خدایا وقتِ آس درویشِ خوش باد
 کہ دلہا از دوشِ چوں غنچہ بکشد
 بہ فضلِ مکتبِ ما این دعا گفت
 پے نانے بہ بندِ کس منقیاوا

○
 کسے کو لالہ را در گره بست
 ز بندِ مکتب و ملا بروں حسبت
 باں دین و بہ آں دانش مپراز
 کہ از ما می برد چشم و دل و دست

○
 چومی بینی کہ رہن کاروان کشت
 چہ پرسی کاروانے راجسا کشت
 مباحسا امین ازاں علمے کہ خوانی
 کہ ازوے روح قومے میتوان کشت

○
 جوانے خوش گلے رنگیں کلاہے
 نگاہ اوچو شیراں بے پناہے
 بہ مکتب علمِ مشتی را بیا موخت
 میسر نایدش برگ گیاہے!

شتر را بچہ او گفت در وشت

نمی بینم خدائے چار سورا

پدر گفت اے سپر حویں یا بہ لغز

شتر ہم خوش را بیند ہم اورا

۱۶
تلاش رزق

پرمیدن از سر بامے بیامے

نہ نخبد جرمہ بازاں را مقامے

ز نخبیرے کہ جرمہ شت پرے نیست

ہماں بہتر کہ میری در کنا مے

۱۶ اشارات : شتر را بچہ ، تلمیح ہے عربی ضرب المثل کی طرف اجماع کا لایعنی الحق
 الا عند الزلق یعنی اونٹ خدا کو نہیں پہچانتا جب تک اس کا پاؤں نہ پھسلے۔
 ۱۷ کنا مے ، باز کا گھونٹلا۔

نگر خود را بحشم محرمانه
نگاه ماست ما را تا زیانه
تلاش رزق ازان داند ما را
که باشد پرکشودن را بهمانه

۱۷
ننگ با بچه خویش

ننگ بچه خود را چه خوش گفت
به دین ماحرم آمد کرانه
به موج آویز و از ساحل به پر بهیز
همه دریاست ما را آشیانه

تو در دریانه او در تیرتست
 به طوفان در قادن جو به تیرتست
 چو یک دم از تلاطم هابیا سو
 همی دریاے تو غارتگر تیرتست!

۱۸

خاتمه

نه از ساقی نه از میبانه گفتم
 حدیث عشق بلبا کانه گفتم
 شنیدم آنچه از پاکان امت
 ترا با شوخی زندانه گفتم

○
 بخود باز آ و دامان دلے گیر
 درون سینہ خود منتر لے گیر
 بدہ این کشت را خوننا بہ خویش
 فشاندم دانه من تو حاصلے گیر!

○
 حرم جبرئیل قلب و نظر نسبت
 طواف او طواف باہم و نسبت
 میان ما و بیت اللہ و نسبت
 کہ جبرئیل این را ہم خبر نسبت!

حضور عالم انسانی

آدمیت احترام آدمی

باخبر شوازم تمام آدمی

جاویدنامه

حضورِ عالمِ انسانی

تہیہ

۱

بیاساقی بیار آں کہنہ مے را

جو ان فرو دیں کن پیر مے را

نوائے دہ کہ از فیض دمِ خویش

چو مشعل بر فروزم چوبِ نئے را

○
 یکے از حجرہ خلوت برس آئے
 ببادِ صبح گاہی سینہ کشائے
 خروشِ این مہمِ رنگِ بورا
 بت در نالہ مرغے بیقرارے

۲
 زمانہ فتنہ ما آور دو بگذشت
 خساں را در غل پر دو بگذشت
 دو صد لعن را در اچنگیزی او
 چو گوز تیرہ بختاں کر دو بگذشت!

بسکس اندہ فردا کشیدند
 کہ دی مردند و فردا را ندیدند!
 خاک مرداں کہ درد امان امروز
 ہزاراں تازہ تر ہنگامہ چیدند!

۴۷

چو بلبل نالہ زار سے نداری
 کہ در تن جان بیدار سے نداری
 دریں گلشن کہ گلچینی حلال است
 تو زخمی از سر خار سے نداری!

۵ اشارات: اندہ، مخفف ہے اندوہ کا۔
 بسکس... الخ، یہ شعر امیر خسرو کا ہے۔

○
 بیابرخوش سچپین بیامون
 بناخن سیننه کاویدن بیامون
 اگر خواهی خدا را فاش بینی
 خودی را فاش تر دیدن بیامون

○
 گله از سختی ایام بگذار
 که سختی ناکشیده کم عیار است
 نمی دانی که آب چو باران
 اگر بر سنگ غلط خوشگوار است

○
 کیتو تر بچہ خود را چہ خوش گفت
 کہ نتوان ز لیسیت با نغمے سحریری
 اگر یا هُو زنی از مستی شوق
 کله را از سر شاہیں بگیری

○
 فتادی از مستام کبریائی
 حضورِ دول نهاداں چہ سائی
 تو شاہینی ولیکن نحوشتن را
 بگیری تا بہ دام خود نیائی!

○
 خوشا روزے کہ خود را باز گیری
 ہمیں فقراست کو بخشد امیری
 حیاتِ جاوداں اندر یقین است
 رہنمائی و ظن گسری، بمیری!

○
 تو ہم مثل من از خود در حجابی
 خاک روزے کہ خود را باز یابی
 مرا کافر کند اندیشہ رزق
 ترا کافر کند علمِ کتابی

چہ خوش گفت اشترے باکرہ خویش
 خنک آن کس کہ اندک از خود را
 بگیر از ما کہن صحرا نور راں
 بہ پشتِ خویش بردن بارِ خود را

۴

مرا یاد است از دانائے افراگ
 بسا رازے کہ از بود و عدم گفت
 ولیکن با تو گویم این دو حرفے
 کہ با من پیر مردے از عجم گفت

الاے کشتہ نامحرمے چند
 خریدی از پے یک دل غم چند
 ز تا ویلاست ملایاں نکوتر
 نشستن با خود آگاہے دے چند

وجود دست این کہ بینی یا نمود است
 حکیم ماچہ مشکھا ک شود است
 کتابے برفن غواص بنوشت
 و لیکن در دل دریا نبود است

○
 بہ ضرب تیشہ بشکن بستنیوں را
 کہ فرصت اندک و گزوں دو رنگ است
 حکیمان را درین اندیشہ بگذار
 شر از تیشہ خیزد باز سنگ است!

○
 منہ از کف چسب آرزو را
 بدست آورمت ام ہا و ہورا
 مشو در چار سوئے این جہاں گم
 بخود باز او بشکن چار سورا

○
 دل دریا سکون بیگانه از تست
 به حبشش گوهر یک دانه از تست
 تو ای موج اضطراب خود نگهدا
 که دریا را مستلح خانه از تست

○
 دو گیتی را به خود باید کشیدن
 نباید از حضور خود رسیدن
 به نور دوش بین امروز خود را
 زدوش امروز را نتوان بودن
 بریدن

○

بمائے لاله خود را وانمودی
 نقاب از چهره زیب کشودی
 ترا چون بر دمیدی لاله گفتند
 بشناخ اندر چپان بوی؟ چپ بوی؟

۶

نگرید مرد از رنج و غم و درد
 زد در آن کم نشیند بر لبش گرد
 قیاس او را مکن از گریه خویش
 که هست از سوز و مستی گریه مرد!

○
 نہ پنداری کہ مردِ متحسانِ مُرد
 نمیرد گرچہ زیرِ آسماں مُرد
 تراشایاں جنسِ مرگ است زرنہ
 زہر مرگے کہ خواہی می توانِ مُرد!

○
 اگر خاکِ تو از جاںِ محمّدِ نبیت
 بشاخِ تو ہم از نیساںِ نغمِ نبیت
 ز عنقِ آزاد شو، دمِ راتکہ وار
 کہ اندرِ سینهٔ پر دمِ نغمِ نبیت!

○
 پریشاں ہر دم ما از غمے چند
 شریکِ ہر غمے نامحر مے چند
 و لیکن طرحِ فردائے تو اں لہجیت
 اگر دانی بہائے ایس و مے چند!

○
 جو انمردے کہ دل با نحوشتین لست
 رو و در بحر و دریا امین از شست
 نگہ را جلوہ مستی ہا حلال است
 و لے باید نگہ داری دل و دست!

○
 ازاں غم ہا دلِ مادر و مندہست
 کہ اصلِ او ازیں خاکِ تشرندہست
 من و تو زان غم شیرین ندیم
 کہ اصلِ او زانکارِ بلندہست

○
 مگو با من خدائے ما چہیں کرد
 کہ شستن میتوان از دامنش کرد
 تہ و بالا کن این عالم کہ دروے
 قمارے می برد نامرد از مرد!

○
 بروں کن کینہ را از سینه خویش
 کہ دو دِخانه از روزن برؤل به
 ز کشتِ دل مده کس را خرابے
 مشوای ده خدا غارت گرده

○
 سحر با در گریبان شبِ اوست
 دو گیتی را فروغ از کوبِ اوست
 نشانِ مردِ حقِ دیگر چه گویم
 چو مرگ آید تنبسم بر لبِ اوست!

بیا صبح دم شنبم بنا لید
 کہ دارم از تو امید نگاہے
 دلم افسرہ شد از صحبت گل
 چنساں بگذر کہ ریزم بر گیاهے!

۸

دل
 دل آں بجز است کو سائل نوزد
 ننگ از سببیت جوش بلزد
 از آن سبیلے کہ صد مامول بگرد
 فلک با یک جاب او نیرزد

○
 دلِ ما آتش و تن موجِ دودش
 تپید و بسدم ساز و جودش
 بند کردیم شب جمعیت او
 چو سیلابی که بندد چوبِ عودش

○
 زمانه کار او را می برد پیش
 که مرد خود نگه دار است ویش
 بهین فقر است و سلطانی که دل را
 نگه داری چو دریا گوهر خویش!

نہ نیرے خودی را آئے ہوئے
 نہ بنداز دست و پا بنخو کشتوے
 خرد زنجیر بودے آدمی را
 اگر در سینہ او دل نبودے !

تو می گوئی کہ دل از خاک و خون است
 گرفتار طلسم کاف و نون است
 دل ما گر چه اندر سینہ است
 ولیکن از زبان ما برون است

○
 جہانِ مہر و مہ زناری اوست
 کشادہ گمراہ زاری اوست!
 پیامے دہ زمین ہندوستان را
 غلام آزاد از بیداری اوست!

○
 من تو کشتِ یزدان، حاصلِ بہتیا
 عروسِ زندگی را حاصلِ بہتیا
 غبارِ راہ شد دانا سے ہزار
 نہ پنداری کہ عقلِ بہتیا، دلِ بہتیا!

○
 گہے جوئندہ حسنِ غریب
 خطیبے ہنسِ اوازِ صلیبے!
 گہے سلطانِ باخیل و سپکا
 ولے از دولتِ غیبے نصیبے!

○
 جہانِ دلِ جہانِ رنگِ بونیسیت
 دروسپتِ بلند و کاخِ و کونیسیت
 زمین و آسمان و چار سو نیسیت
 دریں عالمِ بحبِ خدا ہونیسیت!

○
 نگہ دید و حسد و پیمانہ آورد
 کہ سپیاید جهان چار سورا
 مے آشنای که دل کز دندانمش
 بخویش اندر کشید این رنگ بورا

○
 محبت حلست؟ تا تیرنگا هست
 چه شیریں ز خم از تیرنگا هست
 بصید دل وی؟ ترش بنید از
 کہ این نخچیر نخچیرنگا هست

خودی

خودی روشن ز نور کبریائی هست

رسائی هائے او از نارسانی هست

جدائی از مقامات و صاش

و صاش از مقامات جدائی هست

چو قلم در گذشت از گفت گویا

ز خاک او بر وید آرزو ها

خودی از آرزو شمشیر گردد

دم او رنگ با بر روز بود با!

○
 خودی را از وجود حق وجودی
 خودی را از نمود حق نمودی
 نمیدانم که این تا بنشد گوهر
 کجا بودی اگر دریا نبودی!

○
 دل چو صحبت گل می پذیرد
 هماندم لذتِ خواشش بگیرد
 شود بیدار چو من، آفریند
 چو من محکوم تن گردد بمیرد

○
 وصالِ ما وصالِ اندر فراقِ است
 کشود این گره غیر از نظر نسبت
 گهر گم گشته آغوشِ دریا است
 ولیکن آبِ بحر آبِ گهر نسبت!

○
 کفِ خاکِ که دارم از درِ او است
 گل و ریحانم از ابر تر او است
 نه من، رامی شناسم من نه او را
 و لے دانم که من، اندر بر او است

جبر و خمش پیار

یقین دہنم کہ روزے حضرتِ او
 ترازوئے نہد ایں کاخ و کورا
 ازاں ترسم کہ فردائے قیامت
 نہ مارا سازگار آید نہ اورا!

بہ روم گفت با من راہبِ پیر
 کہ دارم نکتہ از من فراگیر
 کند ہر قوم پیدا مرگِ خود را
 ترا گفت دیروما را گشت تدبیر!

موت

شنیدم مرگ با نیرواں چہ پی گفت
 چہ بے غم چشم آں کز نگل بزیاید
 چو جان او بگیرم شتر مسارم
 ولے اور از مردن عار ناید!

شبانشہ کہ میرش جہات است
 بدست او ز نام کائنات است!
 نگر دو شتر مسار از خوارتی مرگ
 کہ نامحرم ز ناموس حیات است!

بجو اطلبیں را
 بجو اطلبیں را از من بیایمے
 تپیدن تا کج در زیر دلمے
 مرا این خاک لے خوش نیاید
 کہ صبحش نیست جو تمہید شامے

جہاں تا از عدم بپوش کشیدند
 ضمیرش سرروبے ہنگامہ دیند
 بغیر از جان ما سوزے کجا بود
 ترا از آتش ما آفریدند

○
 جدائی شوق را روشن بصر کرد
 جدائی شوق را جوهرند زتر کرد
 نمیدانم که احوال تو چون است
 مرا این آب و گل از من خبر کرد

○
 ترا از آستان خود برانند
 رحیم و کافر و طاغوت نمانند
 من از صبح ازل در پیج و نامم
 از آن خارے که اندر دل نشانند

○
 تومی دانی صواب و ناصوابم
 نرویددانه از کشتِ حرامم
 نکرودی سجده و از درو مندی
 بخودگیری گناهِ بیسیابم!

○
 بیایا نرو در شاهانه بازیم
 جهان چار سورا در گدازیم
 با فسون هنر از برگ کا هوش
 بهشته این سوتے گروں بسازیم

ابلیس خاکی و ابلیس ناری

فسادِ عصرِ حاضر آشکار است

پہر از زشتی او شمر سار است

اگر پیدا کنی ذوقِ نگاہے

دو صد شیطان ترا خد متنگداز است!

○

بہر کور ہنر نانِ چشم گوش اند

کہ در تاراجِ دل ہا سخت گوش اند

گراں قیمت گناہے با پیشیزے!

کہ ایں سودا گراں رزاں فروش اند!

○
 چہ شیطانے خراش وازگونے
 کند چشم ترا کوراز فسونے
 من اور امردہ شیطانے شمارم
 کہ گیرد چوں تو خچیر یونے!

○
 چہ زہرا بے کہ در پیمانہ است
 کشد جاں را و تن بیجانہ است
 تو بیتی حلقہ دامے کہ پیدا است
 نہ آل دامے کہ اندردانہ است!

○
 بشرتا از محنتِ خود فدا است
 بقدرِ محکمی اورا کشاد است
 گنہ ہم می شود بے لذت و سرد
 اگر اطلبیں تو خاکِ نہاد است

○
 مشونچیرِ ابلسیانِ این عصر
 خسانِ راغزہ نشاں سازگار است
 اصیلاںِ راہماںِ ابلسیں خوشتر
 کہ نردواںِ دیدہ و کامل عیار است

○
 حریفِ ضربِ او مرد تمام است
 کہ آن کشتنِ نسبِ او لامقام است
 نہ ہر خاکی سزاوارِ نرخی است
 کہ صیدِ لاغرے برفے حرام است

○
 ز فہمِ دولِ نہادانِ گریچہ دور است
 ولے این نکمتر گفتنِ ضرور است
 بہ این نوزادہ ابلیسیاں نسا زد
 گنہگارے کہ طبعِ او غیور است!

به یارانِ طریق

بی تا کار این امت با زیم
 قمار زندگی مردانه با زیم!
 چنان نالیم اندر مسجد شهر
 که دل در سینه ملاکد ازیم!

○
 زجا نم نعمتہ اللہ ہی رنجیت
 چو گرد از رنجیت ہی چار سو رنجیت
 بگیز از دست من سازه کہ تاراش
 ز سوز زخمہ چوں اشکم فرورنجیت!

○
 چو اشک اندر ل فطرت پییم
 پییم تا بحشیم اور سیدم
 درخش من ز مرقاش تو ان دید
 کہ من بر برگ کاہے کم حکم پییم

بہ بیانِ طریق

۱

قلم در حیرتہ باز آسمانہا
 بہ بالِ اوسبکِ گرد و گرانہا
 فضائے نیلیوںِ نخی گامش
 نمیب گرد و بگردِ آشیانہا!

○
 زجانم نعمتہ اللہ ہوں رنجیت
 چو گردا ز رنجیت ہی چار سوز رنجیت
 بجگیزا دستِ من سازے کہ تاراش
 ز سوزِ زخمہ چوں اشکم فرور رنجیت!

○
 چو اشک اندرِ دلِ فطرت تپیدم
 تپیدم تا بچشم اور رسیدم
 درخشِ من ز مرقا کش تو اں دید
 کہ من بر برگِ کاہے کم حکم پیدم

○
 مرا از منطق آید بجز تهنه خامی
 دلیل او دلیل نامتسامی!
 برویم بسته در مارا کشاید
 دو بیت از پیر رومی یا ز جامی!

○
 بیا از من بگبیر آن دیر ساله
 که نخت روح با خاک پیمايه!
 اگر اش دهمی از شیشه من
 فدایم بروید شخ لاله!

○
 بدستِ من سہاں برینہ چنگ است
 درونش نالہ مائے رنگ رنگ است
 ولے بنوازش باناخن شیر
 کہ اور اتارا زرگ مائے سنگ است!

○
 بگوار من بہ پرویزانِ این عصر
 نہ فرہادم کہ گیم تیشہ در دست
 ز خارے کو خلد در سینہ من
 دل صد بیتوں رانی تو است

○
 فقیرم ساز و سامانم نگاہِ ہیبت
 بچشمِ کوهِ یارِاں برگِ کاہِ ہیبت
 زمینِ گیرِ ایں کہ زانغِ دُخمہ بہت
 از اں بازے کہ دستِ آموزِ شاہِ ہیبت!

○
 درِ دلِ را بروئے کس نہ بستم
 نہ از خویشاں نہ از یارِاں گستم
 نشینم نہ ختم در سینه خویش
 تہ ایں حریجِ گرواں خوش شستم

○
 دریں گلشن ندامت آبِ حیا ہے
 نصیبم نے قبائے نے کلا ہے
 مرا گلچیں بد آموزِ چمنِ سخن اند
 کہ دادم چشمِ نرگس را نکلا ہے!

○
 دو صد انا دریں محفلِ سخن گفت
 سخن نازک تر از برگِ سمن گفت
 ولے ہاں بگو آن دیدہ و کسیت
 کہ خائے دیدہ احوالِ چمن گفت!

ندامتِ تہمائے علم و فن را
 مقامے دیگرے آدم سخن را
 میانِ کارواں سوز و سرورم
 سبک پئے کرد پیرانِ کہن را!

نہ پنداری کہ مرغِ صبحِ خوانم
 بجز آہ و فغاںِ چنبرے ندانم
 مدہ از دستِ امانم کہ یابی
 کلیدِ باغِ رادرا شیانم!

○
 چشم من جہاں جز نگذرت
 ہزاراں ہر ویک ہمسفر نیست
 گذشتم از ہجوم خویش و پیوند
 کہ از خویشاں کسے بیگانہ تر نیست

○
 بایں نابود مندی بودن آموز
 بہائے خویش را افزودن آموز
 بہیت اندر محیط غم من
 بطوفانم چو در آسودن آموز

○
 کهن پرورده این خاک دانم
 و لے از منزل خود دل گرانم
 و میدم گرچه از نیض نم او
 زمین را آسمان خود دانم!

○
 ندانی تانہ باشی محرم مرد
 کہ دلہا زندہ کرد و از دم مرد
 نگہ دار دزآہ و نالہ خود را
 کہ خود دار است چیں مڑاں غم مرد!

○
 نگاہِ آفریںِ جاں در بدن ہیں
 بشاخانِ نامیدہ یا سمن ہیں
 وگرنہ ہمیشہ تیرے در کمانے
 ہدف را بانگاہِ تیر زن ہیں

○
 خرد بیگانہ ذوق یقین است
 قمارِ علم و حکمت بدشین است!
 دو صد بو حامد و رازی نیرزد
 بنادانے کہ چشمیش راہ بدن است!

○
 قماش و نقره و عسل و گہر حلپیت؟
 غلام خوش گل و زریں کم حلپیت؟
 چو بیرواں از دو گیتی بے نیازند
 و گھر سرمایہ اہل بہر حلپیت؟

○
 خودی را نشہ من عین ہوش است
 از آن محبت نہ من کم خروش است
 مے من گر چہ ناصاف است در کش
 کہ این نہ جرعه زخم ہائے دوش است!

ترا جنتِ قمر و عمامہ کا ہے
 من از خود یافتم بوئے نگارے
 ہمیں بیکتِ بے نئے سرمایہ من
 نہ چوبِ منبرے نے چوبِ دارے

چو دیدم جو بہر آئینہ خویش
 گرفتم خلوت اندر سینہ خویش
 ازیں دشورانِ کورے بے فوق
 رمیدم باغِ منم دیرینہ خویش!

○
 چو ز خنجریش برستم ازین خاک
 ہمہ گفتند با ما آشنا بود!
 ولیکن کس ندانست این مسافر
 چه گفت و با کہ گفت از کج بود!

۲

اگر دانا دل و صافی ضمیر است
 فقیرے باتھی دستی امیر است
 بدوش منعم بے دین و دانش
 قباے نسبت پلان حریر است!

۳

سجودے آوری دارا وجم را
 مکن اے بے خبر سوا حرم را
 مہر پیش فرنگی حاجت خویش
 ز طاق دل مندریز این صنم را

○

شنیدم بیتکی از مرد پیرے
 کہن مندرانہ روشن ضمیرے
 اگر خود را بسا داری نگہ داشت
 دوستی را بگیر و آل فقیرے!

○
 نہاں اندر دو حریفے ستر کار است
 مقامِ عشق منبرِ نسبت دار است
 براہِ میاں ز غم و داں ترسند
 کہ عودِ خام را آتشِ عیار است!

○
 مجھ لالے لہ از کس غمگسائی
 چو من خواہ از درونِ خویش باری
 بہر بادے کہ آید سینہ کشتاے
 نگہ داراں کہن داغے کہ داری

○
 زپیرے یاد دارم این دو اندرز
 نباید جز بجانِ خوشین زسیت
 گریز از پیش آں مردِ فرودست
 کہ جانِ خود گرو کرد و بہ تن زسیت!

○
 بسا حلِ گفتِ موجِ بیقرارے
 بفرعونے کم خود را عیارے
 گہے بر خویش مئی پیچم چو مالے
 گہے رضم بہ ذوقِ انتظارے!

○
 اگر این آب و جا ہے از فرنگ است
 جبین خود منہ بن برد را و
 سر میں را ہم یہ چو پیش نہ کہ آخر
 حقے دارد بہ خریالان گرا و!

○
 فرنگی را دلے زیر نگین نیست
 متاع ادہم ملک است وین نیست
 خداوندے کہ در طوفِ حشریش
 صد بلیس است و یک روح لایس نیست

۴

من تو از دل دین نامیدیم
 چو بوی گل ز اصل خود رسیدیم
 دل ما مردود دین از مردوش مرد
 دو نامرگے بیک سودا خریدیم!

○

مسلمانے کہ داندر مردیں را
 ناپیشین غیر اللہ حبیبیں را
 اگر گردوں بہ کام او نہ گردد
 بکام خود بہ گرداند زمین را!

○
 دل بیگانه خوئیں خاکدانِ نصرت
 شب و روزش زدور آسمانِ نصرت
 تو خود وقتِ قیامِ خویش در یاب
 نمازِ عشق و مستی را اذانِ نصرت

○
 تمامِ شوق بے صدق و یقینِ نصرت
 یقینِ بے صحبتِ روحِ الامیںِ نصرت
 گرا ز صدق و یقینِ داری نصیب
 قدمِ بیاک نہ، کس در کینِ نصرت!

مسلمان را ہمیں عرفان و ادراک
 کہ در خود فاش بنید رمز لولاک
 خدا اندر قیاس مانہ گنجد
 شناس آں را کہ گوید ماعرفاک

○
 بہ افرونگی بہت است خود را سپردی
 چہ نامردانہ در تجتبانہ مردی
 خرد بیگانہ دل ، سینہ بے سوز
 کہ از تاکِ نیاگان مے نخوردی

○ اشارات : لولاک ، تبلیغ بحديث لولاک لما خلقت الافلاك
 ماعرفاک حق معرفتک ، ماعرفاک

○
 نه بهر نفس خود گرویم خود گداز است
 نه بهر مس مست ناز اندر نیاز است
 قباست لاله خونین قباست است
 که بر بالاست نامر از است!

○
 بسوزد مومن از سوز وجودش
 کشود بهر چه بستند از کشودش
 جلال کبیرائی در قیامش
 جمال بندگی اندر سجودش!

چہ پرسی از نمازِ عاشقستانہ
 رکوعش چون سجودش محسوس مانہ
 تب تاب یکے اللہ اکبر
 نہ نخب در نمازِ نخبگانہ!

○
 دو گیتی را صلا از قرأتِ اوست
 مسلمان لایموت از رکعتِ اوست
 ندانکشمہ این عصر بے سوز
 قیامت ہا کہ در قد قامتِ اوست

○ اشارات: صلا، دعوت

لایموت، زندہ جاوید

۵

فرنگ آیین رزّاتی بدانند
 باین بخشد از و اومی ستانند
 به شیطان آنچنان وزی رسانند
 که نیرواں اندر آں حیراں بمانند!

○

چه حاجت طول دادن دستان را
 بحر فے گویم اسرارِ نهان را
 جهانِ خویش با بسودا گراں داد
 چه داند لامکان متدرمکان را!

بہشتے بہرِ پاکانِ حرمِ ہست
 بہشتے بہرِ اربابِ محم ہست
 بگو ہندی مسلمان را کہ خوش باش
 بہشتے فی سبیل اللہ ہم ہست!

۶

قلعہ دریلِ تقریر سے ندارد
 بجز این حکمتِ اکسیر سے ندارد
 ازاں کشتِ خرابے حاصلِ نصیبت
 کہ آب از خونِ شنبیر سے ندارد!

تظہیر
الادویہ

محمد علی

انیس کی مجلس شوریٰ

۱۹۳۶ء

انیس

یہ عناصر کا پرانا کھیل! یہ دنیا تے دوں!
ساکنانِ عرشِ عظیم کی تمناؤں کا خوں!

اس کی بربادی پہ آج آمادہ ہے وہ کار ساز
 جس نے اس کا نام رکھا تھا جہاں کافِ نون
 میں نے دکھلایا فرنگی کو بلوکیت کا خواب
 میں نے توڑا مسجد و دیرو کلیسا کافسوں
 میں نے ناداروں کو سکھلایا سبق تقدیر کا
 میں نے منعم کو دیسا میرداری کا جنوں
 کون کر سکتا ہے اسکی آتش سوزاں کو سرو
 جس کے ہتھکاموں میں ہوا بلبس کا سوزِ دُوں
 جس کی شہزادوں ہمارے آبیاری سے بلند
 کون کر سکتا ہے اس نخل کو سرنگوں؟

پہلا شبیر

اس میں کیا شک ہے کہ محکم ہے یہ ملیسی نظام
 پختہ تر اس سے ہوئے نئے غلامی میں عوام
 ہے ازل سے ان غریبوں کے تقدیر میں سچو
 ان کی فطرت کا تقاضا ہے نماز بے قیام
 آرزو اول تو پیدا ہو نہیں سکتی کہیں
 ہو کہیں پیدا تو مر جاتی ہے یا رہتی ہے خام
 یہ ہماری سچی سپیم کی کرامت ہے کہ آج
 صوفی و ملا ملکیت کے بندے ہیں تمام!

طبعِ مشرق کے لئے موزوں یہی انیون تھی
 ورنہ توالی سے کچھ کلمت نہیں علمِ کلام
 ہے طواف و حج کا ہنگامہ اگر باقی تو کیا
 کس نہ ہو کر رہ گئی مومن کی تیغ بے نیام
 کس کی نومیدی پہ چبھتے، فیروانِ حلیہ؟
 ہے جہاد اس دور میں مردِ مسلمان بھرا،

دوسرا شیر

خیر ہے سلطانی جمہور کا غوغا کہ شہر؟
 تو جہاں کے تازہ فتنوں سے نہیں ہے بانجیر!

پہلا مشیر

ہوں، مگر میری جہاں مبنی بتاتی ہے مجھے
 جو ملوکیت کا اک پردہ ہو کیا اس سے خطر
 ہم نے خود شناہی کو پہنایا ہے جمہوری لباس
 جب ذرا آدم ہوا ہے خود شناس و خود نگر
 کار و بارِ شہریاری کی حقیقت اور ہے
 یہ وجودِ میر و سلطان، پر نہیں ہے منحصر
 مجلسِ ملت ہو یا پرویز کا دربار ہو
 ہے وہ سلطان غیر کی کھلتی پہ چوسکی نظر!

تو نے کیا دیکھا نہیں مغرب کا جمہوری نظام؟
چہرہ روشن، اندر اس جنگیز سے ناریک!

تیسرا شیر

روحِ سلطانی ہے باقی تو پھر کیا اضطراب
ہے مگر کیا اس یہودی کی شرارت کا جواب؟
وہ کلیم ہے تجلی! وہ مسیح ہے صلیب!
فیست پیغمبر لیکن درجہ نعل دار و کتاب!
کیا بتاؤں کیا ہے کافر کی نگاہ پر پردہ سوز
مشرق و مغرب کی قوموں کیلئے روزِ حساب!

اس سے بڑھ کر اور کیا ہوگا طبیعت کا فساد
توڑ دینیوں نے آقاؤں کے خمیوں کی طناب

چوتھا شیر

توڑ اس کا رومتہ الکبریٰ کے ایوانوں میں دکھیج
آل سیزر کو دکھایا ہم نے پھر سیزر کا خواب
کون بحرِ روم کی موجوں سے لپٹا ہوا
دگاہ بالچوچ صنوبر گاہ نالچوچ رباب!

تیسرا مشیر

میں تو اس کی عاقبت مہنی کا کچھ قائل نہیں
جس نے از فرنگی سیاست کو کیا یوں بے حجاب!

پانچواں مشیر

(ابیس کو مخاطب کر کے)

اے ترے سوزِ نفس سے کارِ عالم استوار
تو نے جب چاہا کیسا ہر پروگی کو آشکار
آب و گل تیری حرارت سے جہانِ سوز و سنا
ابلیہِ جنت تری تسلیم سے دانائے کار

تجھ سے بڑھ کر فطرتِ آدم کا وہ محرم نہیں
 سادہ دل بندوں میں جو مشہور ہے پڑو گا
 کام تھا جن کا فقط تقدیس و تسبیح و طواف
 تیری غیرت سے ابد تک سرنگون و شرمسار
 گرچہ ہیں تیرے مریدِ آفرنگ کے ساحرِ تمام
 اب مجھے ان کی فراست پر نہیں ہے اعتناء
 وہ یہودی فتنہ گروہِ روحِ مزدک کا بروز
 ہر قبا ہونے کو ہے اس کے جنوں سے تازا
 زراغِ دشتی ہو رہا ہے بمسرتِ شاہین و سپہ
 کتنی سرعت سے بدلتا ہے مزاجِ روزگار

چھا گئی آشتفتہ ہو کر وسعتِ فِلاک پر
 جس کو نادانی سے ہم سمجھے تھے اک مشغیہ
 فتنہ و فرائی کی ہدیت کا یہ عالم ہے کہ آج
 کانپتے ہیں کوہِ سار و مرغزار و جوئے با
 میرے آقا! وہ جہاں نہ روز بھونے کو ہے
 جس جہاں کا ہے فقط تیری سیادت پر

اہلسین

(اپنے مشیروں سے)

ہے مرے دستِ تصرف میں جہاں رنگ و بو
 کیا زمین کیا مہر کہ کیا آسمان تو بتو

دیکھ لیں گے اپنی آنکھوں سے تماشا غرب شرق
 میں نے جب گرما دیا اقوامِ یورپ کا لہو
 کیا اما مان سیاست، کیا کلیسا کے شیوخ
 سب کو دیوانہ بنا سکتی ہے میری ایک ہوا
 کارگاہِ شیشہ جو نادان سمجھتا ہے اسے
 توڑ کر دیکھیے تو اس تہذیب کے جامِ سلبو
 دستِ فطرت نے کیا ہے جن گریبانوں کو چاک
 مزد کی منطق کی سوزن سے نہیں ہوتے رفو
 کب ڈرا سکتے ہیں مجھ کو اشتراکی کوچہ گرد
 یہ پریشاں روزگار، آشفتنہ مغز، آشفتنہ ہوا

ہے اگر مجھ کو خطر کوئی تو اس اُمت سے ہے
 جس کی خاکستر میں ہے اب تک شہرِ آرزو
 خال خال اس قوم میں اب تک نظر آتے ہیں وہ
 کرتے ہیں اشکِ سحر گاہی سے جو ظالم و ضو
 جانتا ہے جس پُوشنِ باطنِ ایم ہے
 مزدکیتِ فتنہ فردا نہیں اسلام ہے

۲

جانتا ہوں میں یہ امتِ حاملِ قرآن نہیں
 ہے وہی ساری داری بندہ مومن کا دیں

جانتا ہوں میں کہ مشرق کی اندھیری آتیں
 بے بدبھیا ہے پیرانِ حرم کی آستیں
 عصرِ حاضر کے تقاضاؤں سے لیکن یہ خوف
 ہونہ جائے آشکارا شرحِ تعمیرِ کہیں
 الحذرِ آئینِ تعمیر سے سو بار الحذر
 حافظِ ناموس زن، مرد آزا، مرد آفریں
 موت کا چینیام ہر نوعِ غلامی کے لئے
 نے کوئی نغفور و خاقان، نے فقیرہ نشیں
 کرتا ہے دولت کو ہر آلودگی سے پاک و صاف
 منعہوں کو مال و دولت کا بنانا ہے اپیں

اس سے بڑھ کر اور کیا فکر و عمل کا انقلاب!
 پادشاہوں کی نہیں، اللہ کی ہے یہ زمیں
 چشمِ عالم سے ہے پوشیدہ یہ آئیں تو خوب
 یہ غنیمت ہے کہ خود مومن ہے محروم یقین!
 ہے یہی بہت اہمیت میں الجھار ہے
 یہ کتاب اللہ کی تاویلات میں الجھار ہے

۳

تورط والیں جس کی تکبیریں طلسمِ شمش جہات
 ہونہ روشن اس خدا اندیش کی تاریک رات!

ابن مریم مرگیا یا زندہ جاوید ہے؟
 ہیں صفات ذاتِ حق، حق سے جدا یا عین ذات؟
 آنے والے سے مسیحِ ناصر ہی مقصود ہے
 یا مجدد جس میں ہوں فرزندِ مریم کے صفا؟
 ہیں کلام اللہ کے الفاظِ حادث یا قدیم
 امتِ مرحوم کی ہے کس عقیدے میں نجات؟
 کیا مسلمان کے لئے کافی نہیں اس دین میں
 یہ الہیات کے ترشے ہوئے لات و منشا؟
 تم اسے بیگانہ رکھو عالمِ کردار سے
 تا بساطِ زندگی میں اس کے سب مہرے ہوں تا

خیر اسی میں ہے قیامت تک رہے مومن غلام
 چھوڑ کر اوروں کی خاطر یہ جہان بے ثبات
 ہے وہی شعر و تصوف اسکے حق میں غیب
 جو چھپا دے اس کی آنکھوں سے تماشائے حیات
 ہر نفس ڈرتا ہوں اس امت کی بیداری میں
 ہے حقیقت جس کے دیں کی حساب کتابت!
 مست بکھو ذکر و فکرِ بجا ہی میں اسے
 پختہ تر کر دو مزاجِ خالق ہی میں اسے

بڈھے بلوچ کی نصیحتیں

ہو تیرے بیاباں کی ہوا تجھ کو گوارا
 اس دشت سے بہتر ہے نہ دلی نہ بخارا
 جس سمت میں چاہے صفتِ ایل و ایل
 وادی یہ ہماری ہے وہ صحرا بھی ہمارا
 غیرت ہے بڑی چنیرِ جہانِ تنگ و دو میں
 پہناتی ہے درویش کو تاجِ سُرارا
 حاصل کسی کامل سے یہ پوشیدہ ہنر کر
 کہتے ہیں کہ شیشہ کو بنا سکتے ہیں خارا

افراد کے ہاتھوں میں ہے اقوام کی تقدیر
 ہر فرد ہے ملت کے مقدر کا ستارا
 محسوس رہا دولتِ دریا سے وہ غمخوار
 کرتا نہیں جو صحبتِ ساحل سے کنار
 دیں ہاتھ سے دے کر اگر آزاد ہو ملت
 ہے ایسی تجارت میں مسلمان کا خسارا
 دنیا کو ہے پھر سرکہ روح و بدن پیش
 تہذیب نے پھر اپنے درندوں کو ابھارا
 اللہ کو پامردی مومن پہ بھروسا
 ابلیس کو یورپ کی مشینوں کا سہارا

تقدیرِ اعم کیا ہے؟ کوئی کہہ نہیں سکتا
 مومن کی فراست ہو تو کافی ہے اشاراً
 اخلاصِ عمل مانگنا بجانِ کہن سے
 'نشاہاں چہ عجب گر بنوا زندگدارا!'

تصویرِ مَصَوَّر

تصویر

کہا تصویر نے تصویر گر سے
 'نماش ہے مری تیرے ہنر سے'

ولیکن کس قدر نامنصفی ہے
 کہ تو پوشیدہ ہو میری نظر سے!
 مصوّر

گراں ہے چشمِ بنیادیدہ و رپر
 جہاں مٹی سے کیا گزری شرر پر!
 نظر درد و غم و سوز و تب و تاب
 تو اے ناداں قفاحت کر خبر پر
 تصویر

خبرِ عہتل و حسد کی نا توانی
 نظرِ دل کی حیاتِ جاودانی

نہیں ہے اس زمانے کی تگ و تاز
سزاوارِ حدیثِ من ترانی

مصور

تو ہے میرے کجالاتِ ہنر سے
نہ ہو نومید اپنے نقشِ گہ سے
مرے دیدار کی ہے اک یہی شرط
کہ تو نہیساں نہ ہو اپنی نظر سے!

عالمِ برزخ

مردہ اپنی قبر سے

کیا شے ہے؟ کس امروز کا فردا ہے قیامت؟
اے میرے شبستانِ کهن! کیا ہے قیامت؟

قبر

اے مردہ صد سالہ! تجھے کیا نہیں معلوم؟
ہر موت کا پو شیدہ تقاضا ہے قیامت!

مردہ

جس موت کا پوشیدہ تقاضا ہے قیامت
 اس موت کے پھندے میں گرفتار نہیں ہیں
 ہر چند کہ ہوں مردہ صد سالہ لیکن
 ظلمت کدہ خاک سے بیزار نہیں ہیں
 ہو روح پھراک بار سوارِ بدن زار!
 ایسی ہے قیامت تو حشرِ بیدار نہیں ہیں

صدائے غیب

نے نصیبِ مار و کثروم نے نصیبِ ام و دود
 ہے فقط محکوم قوموں کیلئے مرگِ ابد!
 بانگِ اسراییل ان کو زندہ کر سکتی نہیں
 روح سے تھا زندگی میں بھی تھی جن کا جسد
 مر کے جی اٹھنا فقط آزاد مردوں کا ہے کام
 گرچہ ہر ذی روح کی منزل ہے آغوشِ لحد

قبر

(اپنے مُردہ سے)

آہِ ظالم! تو جہاں میں بندۂ محکوم تھا؟
 میں نہ سمجھی تھی کہ ہے کیوں خاک میری سوزناک
 تیری میت سے مری تار یکیاں تار یک تر
 تیری میت سے زمیں کا پردۂ ناموس چاک!
 الحذر محکوم کی میت سے سو بار الحذر
 اے سرِ قبل! اے خدائے کائنات! جانِ پاک!

صدائے غیب

گرچہ برہم ہے قیامت سے نظامِ بہت بُد
 ہیں اسی آشوب سے بے پردہ ہر روجود
 زلزلے سے کوہ و دریا تے ہیں مانندِ سحاب
 زلزلے سے ادویوں میں تازہ چشموں کی نمود
 بہر نئی تعبیر کو لازم ہے تخریبِ تمام
 ہے اسی میں مشکلاتِ زندگانی کی کشود

زمین

آہ یہ مرگِ دوام! آہ یہ رزمِ حیات!
 ختم بھی ہوگی کبھی کشمکشِ کائنات!
 عقل کو ملتی نہیں اپنے بتوں سے نجات!
 عارف و عامی تمام بندۂ لاتِ منات!
 خوار ہوا کس قدر آدمِ بڑواں صفات!
 قلب و نظر پر گراں ایسے جہاں کائنات!
 کیوں نہیں ہوتی سحرِ حضرتِ انساں کی رات؟

معزول شہنشاہ

ہو مبارک اس شہنشاہِ نکونفِ عالم کو
 جس کی قربانی سے اسرارِ ملکیت ہیں فاش
 'شاہ' ہے برطانوی مندریں اک مٹی کا بت
 جس کو کر سکتے ہیں جہتِ جاہلین بجاری پاش
 ہے پریشک آمیزافیوں ہم غلاموں کیلئے
 ساحرِ انگلیس امارا خواجہ دیکر ترش

دورخی کی مناجات

اس دیر کین میں ہیں غرض مست پجاری
 رنجیدہ بتوں سے ہوں تو کرتے ہیں خدایا!
 پوجا بھی ہے بے سود، نمازیں بھی ہیں بے سود
 قسمت ہے غریبوں کی وہی نالہ و سہاڑا!
 ہیں گرچہ بلبندی میں عمارات فلک بس
 ہر شہر حقیقت میں ہے میرا نہ آباد!
 تیشے کی کوئی گردش تقدیر تو دیکھے
 سیراب ہے پرویز جگر تثنہ ہے فریاد!

یہ علم یہ حکمت یہ سیاست یہ تجارت
 جو کچھ ہے وہ ہے فکرِ ملوکانہ کی ایجاد!
 اللہ! ترا شکر کہ یہ خطہ پر سوز
 سوداگرِ یورپ کی غلامی سے ہے آزاد!

مسعودِ مرحوم

یہ مہر و مہ یہ ستارے یہ آسمانِ کبود
 کسے خبر کہ یہ عالمِ عدم ہے یا کہ وجود!
 خیالِ جاہدہ و منزلِ فسانہ و افسوں
 کہ زندگی ہے سراپاِ حیلِ بے مقصود!

رہی نہ آہ زمانے کے ہاتھ سے باقی
 وہ یادگارِ کمالاتِ احمد و محمود
 زوالِ علم و ہنر مرگِ ناگہاں اسکی
 وہ کارواں کا متاعِ گراں بہا مسعود!
 مجھے رلاتی ہے اہل جہاں کی بیدری
 فغانِ مرغِ سحر خواں کو جانتے ہیں سرود!
 نہ کہہ کہ صبر میں پنہاں ہے چارہ غم دست
 نہ کہہ کہ صبر معائنے موت کی ہے کشود!
 دلے کہ عاشق و صابر بود مگر سنگِ دست
 ز عشق تا بہ صبوری ہزار فرسنگِ دست
 (سنائی)

نہ مجھ سے پوچھ کہ عسگر گریز یا کیا ہے
 کسے خبر کہ یہ نیرنگ و سیمیا کیا ہے
 ہوا جو خاک سے پیدا وہ خاک میں مستو
 مگر یہ غلیبتِ صغرے ہے یا فنا؟ کیا ہے؟
 غبارِ راہ کو بخت گیا ہے ذوقِ جمال
 حسد بتا نہیں سکتی کہ مدعا کیا ہے
 دل و نظر بھی اسی آب و گل کے ہیں اعجاز؟
 نہیں تو حضرت انساں کی انتہا کیا ہے؟
 جہاں کی روح رواں لَآ اِلٰہَ اِلَّا هُوَ
 مسیح و میخ و چلیا یہ جبر کیا ہے؟

قصاصِ خونِ تہمت کا مانگئے کس سے
 گناہگار ہے کون اور نوحوں بہا کیا ہے؟
 غمیں مشو کہ بہ بندِ جہاں گرفتِ اِیم
 طامہا شکند آں دے کہ ما د اِیم
 خودی ہے زندہ تو ہے موت اک مقامِ حیات
 کہ عشقِ موت سے کرتا ہے امتحانِ عبات
 خودی ہے زندہ تو دریا ہے بیکرانہ تزا
 ترے فراق میں مضطر ہے موجِ نیل و فرا
 خودی ہے مردہ تو مانندِ کاہِ پیشِ نسیم
 خودی ہے زندہ تو سلطانِ جملہ موجودات

نگاہ ایک تخبلی سے ہے اگر محرم
 دو صد ہزار تخبلی تلافیِ مافات
 مقام بندہ مومن کا ہے وراثتِ سپہر
 زمیں سے تابہ ثریا تمام لالتِ منات!
 حریمِ ذات ہے اس کا شیمینِ ابدی
 نہ تیرہ خاک لحد ہے نہ جلوہ گاہِ صفات!
 خود آگماں کہ ازیں خاکِ دانِ بوں حبسند
 طلسمِ مہر و سپہر و ستارہ بشکستند!

آوارِ غیب!

آتی ہے دمِ صبح صداعرشِ بریں سے
 کھویا گیا کس طرح ترا جو ہر دراک؟
 کس طرح ہوا کندرت ترا شہ تیرے تحقیق؟
 ہوتے نہیں کیوں تجھ سے ستاروں کے جگچاک؟
 تو ظاہر و باطن کی خلافت کا سزاوار
 کیا شعلہ بھی ہوتا ہے علامِ حسن و خاشاک؟
 مہر و مہر و انجس نہیں محکم تیرے کیوں؟
 کیوں تیری نگاہوں سے لرزتے نہیں افلاک؟

اب تک ہے رواں گرچہ لہوتیری رگوں میں
 نے گرمی افکار، نہ اندیشہ بیباک!
 روشن تو وہ ہوتی ہے جہاں ہیں نہیں ہوتی
 جس آنکھ کے پردوں میں نہیں ہے نگہ پاک!
 باقی نہ رہتی سیرمی وہ آئینہ سیرمی!
 اے کشتہ سلطانی و ملائی و سپیری!

رباعیات

ا
 مری شاخِ اہل کا ہے ثمر کیا
 تری تفتدیر کی مجھ کو خبر کیا
 کلی گل کی ہے محتاجِ کشود آج
 نسیم صبحِ سدا پر نظر کیا!

○
 فراغت دے اسے کارِ جہاں سے
 کہ چھوٹے ہنسنے کے امتحان سے
 ہو اپیری سے شیطانِ کائنات
 گستاخِ تازہ تر لائے کہاں سے!

○
 دگرگوں عالمِ شام و سحر کر
 جہانِ خشک و تر زیرِ وزبر کر
 ہے تیری خدائی داغ سے پاک
 مرے بے وقوف سجدوں سے خدر کر!

۲

غریبی میں ہوں محسوس ہا سیری
 کہ غیرت مند ہے میری فقیری
 حذر اس فقر و درویشی سے جس نے
 مسلمان کو سکھا دی سر نیری

○

خرد کی تنگ امانی سے فریاد
 تجلی کی سراوانی سے فریاد
 گوارا ہے اسے نظارہ غیر
 نگہ کی ناسلمانی سے فریاد

○
 کہا اقبال نے شیخِ حرم سے
 تہِ محرابِ مسجد سو گیا کون؟
 نہ مسجد کی دیواروں سے آئی
 فرنگی بتکدے میں کھو گیا کون؟

○
 کہن ہنگامہ ہائے آرزو سرد
 کہ ہے مردِ مسلمان کا لہو سرد
 بتوں کو میسر ہے لا دینی مبارک
 کہ ہے آج اشیر اللہ ھو سرد!

○
 حدیثِ بندہ مومن دل آویز
 جگہ پر نوحوں، نفسِ روشن، نگہ تیز!
 بیسہ ہو کسے دیدار اس کا
 کہ ہے وہ رونقِ محفلِ کم آئینہ

○
 تمیزِ خار و گل سے آشکارا
 نسیمِ صبح کی روشن ضمیری!
 حفاظتِ پھول کی ممکن نہیں ہے
 اگر کانٹے میں ہونے سے تحریری!

○
 نہ کہ ذکرِ سراق و آشنائی
 کہ اصل زندگی ہے نوح و نسانی
 نہ دریا کا زیاں ہے نئے گہر کا
 دلِ دریا سے گوہر کی جسدانی

○
 ترے دریا میں فاس کیوں نہیں ہے؟
 خودی تیری سماں کیوں نہیں ہے؟
 عجب ہے شکوہ تقدیر بزیواں
 تو خود تقدیر بزیواں کیوں نہیں ہے؟

○
 خرد دیکھے اگر دل کی نگہ سے
 جہاں روشن ہے نورِ لالہ سے
 فقط اک گردشِ شام و سحر ہے
 اگر دیکھیں فروغِ مہر و مہ سے!

○
 کبھی دریا سے مثلِ موج ابھر کر
 کبھی دریا کے سینے میں اتر کر
 کبھی دریا کے ساحل سے گذر کر
 مہم اپنی خودی کا فاش تر کر!

ملا زادہ ضلع لولابی کشمیری کا بیض

۱

پانی ترے چشموں کا ترپتا ہوا سیما ب!

مرغانِ سحر تیری فضاؤں میں ہیں بیتاب!

اے ادنیٰ لولاب!

گر صاحبِ ہنگامہ نہ ہوں سببِ محراب!

دیں بندہ مومن کیلئے موت ہے یا خواب!

اے ادنیٰ لولاب!

ہیں ساز پہ موقوف نواہائے جگر سونو
 ڈھیلے ہوں اگر تار تو بیکار ہے مضراب!
 اے ادنیٰ لولاب!

ملا کی نظر نور فراست سے ہے خالی
 بے سوز ہے مہینا نہ صوفی کی مے ناب!
 اے ادنیٰ لولاب!

بیدار ہوں دل جس کی فغانِ سحری سے
 اس قوم میں مدت سے ہر درویش ہے نیاب!
 اے ادنیٰ لولاب!

۲

موت ہے اک سخت تر جس کا غلامی ہے نام
 مکر و فرین خواجگی کا شس سمجھنا عن سلام
 شرع ملوکانہ میں جدتِ احکام دیکھو
 صور کا غوغا حلالِ حشر کی لذتِ حرام
 اے کہ غلامی سے ہے روح تری مضمحل
 سینہ بے سوز میں ڈھونڈ خودی کا مقام

۳

آج وہ کشمیر ہے محکوم و مجبور و فستیر
 کل جسے اہل نظر کہتے تھے ایرانِ صعبیر

سینہ افلاک سے اٹھتی ہے آہ سوزناک
 مردِ حق ہوتا ہے جب مرعوبِ سلطانِ مہر
 کہہ رہا ہے داستاں بیدِ رمی ایام کی
 کوہ کے دامن میں وہ غم خانہ دہقانِ سیر
 آہ یہ قومِ نجیب و چربِ نست و تر دماغ
 ہے کہاں روزِ مکافات اے خدائے دیرگیر؟

۴

گرم ہو جاتا ہے جب محکوم قوموں کا لہو
 تھر تھراتا ہے جہانِ چار سو و رنگِ بو

پاک ہوتا ہے ظن و تخمین سے انساں کا ضمیر
 کرتا ہے ہر راہ کو روشن چرخِ آرزو
 وہ پرانے چاک جن کو عقل سی سکتی نہیں
 عشق سیتا ہے انہیں بے سوزن و تارِ فرو
 ضربتِ پیہم سے ہو جاتا ہے آخر پاش پاش
 حاکمیت کا بت سنگین دل و آئینہ رو

۵

دراج کی پرواز میں ہے شوکتِ شاہیں
 حیرت میں ہے صیاد یہ شاہیں ہے کہ دراج!

ہر قوم کے افکار میں پیدا ہے تلاطم
 مشرق میں ہے فردائے قیامت کی نمود آج
 فطرت کے تقاضوں سے ہوا حشر یہ مجبور
 وہ مردہ کہ تھا بانگِ سرافیل کا محتاج

۶

رندوں کو بھی معلوم ہیں فی کے کجالات
 ہر چیند کہ مشہور نہیں ان کے کرامات
 خود گیری و خود داری و گل بانگِ انا الحق
 آزاد ہو سالک تو ہیں یہ اس کے مقامات

محکوم ہو سا لک تو یہی اس کا ہمہ دست
خود مردہ و خود مرقد و خود مرگِ مفاجات!

۷

مکمل کر خافقا ہوں سے ادا کر رسم شبیری
کہ نعتِ خانقاہی ہے فقط اندوہ و دلگیری
ترے دینِ ادب سے آ رہی ہے جوئے ہیبانی
یہی ہے مرنے والی آہتوں کا عالمِ پیری
شیاطینِ ملوکیت کی آنکھوں میں ہے وہ جادو
کہ خودِ نچیر کے دل میں ہو پیدا ذوقِ نچیری

چہ بے پروا گذشتن از نوای صبح گاہ من
کہ برواں شور و مستی از سیہ چنان کشمیری؟

۸

سبجھا لہو کی بوند اگر تو اسے تو خمیر
دل آدمی کا ہے فقط اک جذبہ بلبند
گردش مہ و ستارہ کی ہے ناگوار اسے
دل آپ اپنے شام و سحر کا ہے نقتبند
جس خاک کے ضمیر میں ہے آتش چنار
ممكن نہیں کہ سُر ہو وہ خاکِ احمد بند

۹

کھلا جب چمن میں کتجنانہ گل
 نہ کام آیا ملا کو علم کتابی
 متانت شکن تھی ہوائے بہاراں
 غزلخواں ہوا پیر کِ اندرابی
 کمالۃ ایشیں پیرہن نے
 کہ اسرارِ جاں کی ہوں میں بیجبابی
 سمجھتا ہے جو موت خوابِ لحد کو
 نہاں اس کی تعمیر میں ہے خرابی

نہیں زندگی سلسلہ روز و شب کا
 نہیں زندگی مستی و نیم خوابی
 حیات است آتشِ خودِ پلیدین
 خوش آن دم کہ این نکتہ را بازیابی
 اگر آتشِ دل شرارے بگیری
 تو ان کر وزیرِ فلک آفتابی

۱۰

آزاد کی رگ سخت ہے مانند رگِ سنگ
 محکوم کی رگ نرم ہے مانند رگِ تاک

محکوم کا دل مردہ و افسردہ و نومید
 آزاد کا دل زندہ و پرسوز و طربناک
 آزاد کی دولت دل روشن نفس گرم
 محکوم کا سرمایہ فقط دیدہ نمناک
 محکوم ہے بیگانہ اخلاص و مروت
 ہرچند کہ منطق کی دلیلوں میں ہے چراگ
 ممکن نہیں محکوم ہو آزاد کا ہمدوش
 وہ بندہ افلاک ہے یہ خواجہ افلاک

۱۱

تمام عارف و عامی خودی سے بیگانہ!
 کوئی بتائے یہ مسجد ہے یا کہ مسجد نہ!
 یہ راز ہم سے چھپایا ہے میرا اعظافے
 کہ خود حرم ہے چراغِ حرم کا پڑانہ
 طلسمِ بے خبری، کافر کی دینداری
 حدیثِ شیخ و برہمن فسوں و افسانہ
 نصیبِ نخطہ ہو یا رب، ہ بندہ درویش
 کہ جس کے فہت میں انداز ہوں کلیمانہ

پچھپے رہیں گے زمانہ کی آنکھ سے بگتک
گہریں آبِ ولہ کے تمام بکدانہ

۱۲

دگرگوں جہاں ان کے زورِ عمل سے
بڑے معر کے زندہ قوموں نے مارے
منجسم کی تقویمِ فردا ہے باطل
گرے آسماں سے پرانے تارے!
ضمیرِ جہاں اس قدر آشیں ہے
کہ دریا کی موجوں سے ٹوٹے تارے!

زمین کو فراغت نہیں لزلوں سے
 نمایاں ہیں فطرت کے باریک اشارے
 ہمالہ کے چشمتے ابلتے ہیں کب تک
 خضر سوچتا ہے ولر کے کنارے

۱۳

نشاں یہی ہے زمانے میں زندہ قوموں کا
 کہ صبح و شام بدلتی ہیں ان کی تقدیریں
 کمالِ صدق و مروت ہے زندگی ان کی
 معاف کرتی ہے فطرت بھی ان کی تقصیریں

قلندرانہ ادائیں کندرانہ جلال
 یہ آئین ہیں جہاں میں برہنہ شیریں
 خودی سے مردِ خود آگاہ کا جمال و جلال
 کہ یہ کتاب ہے، باقی تمام سیریں
 شکوہ عید کا منت کر نہیں ہوں میں لیکن
 قبولِ حق ہیں فقط مردِ حرم کی تکبیریں
 حکیم میری نواؤں کا راز کیا جانے
 وراے عقل ہیں اہل جنوں کی تدبیریں

۱۴

چہ کافرانہ قمارِ حیات می بازی
 کہ بازمانہ بسازی بخود نمی سازی
 وگر بعد رسد ہائے حرم نمی بینم
 دل جنبید و نگاہ غمناکی و رازی
 بحکم مفتی اعظم کہ فطرت از لیسیت
 بدین صعوہ حرام است کارِ شہ بازی
 ہماں فقیہہ ازل گفت جرہ شاہیں را
 با آسماں گروی باز میں نہ پردازی

منم کہ تو بہ نہ کر دم ز فاش گوئی ما
 ز بیمِ این کہ بسطان کنند عظامی
 بدستِ مانہ سمرقند نے بخارا اسیت
 دعا بگوز فقیراں بہ ترکِ شیرازی

۱۵

ضمیرِ مغرب ہے تاجرانہ ضمیرِ مشرق ہے ایمانہ
 وہاں دگرگوں ہے لفظِ لفظِ یہاں پتا نہیں مانہ
 کنارِ دریا خضر نے مجھ سے کہا باندا از محرمانہ
 سکندری ہو قلندری ہو یہ سب طریقے ہیں ساحرانہ

حریف اپنا سمجھ رہے ہیں مجھے خدایانِ خاقانہ ہی
 انہیں بیٹھ رہے کہ میرے نالوں سے شق نہ ہو سناگ آستانہ
 غلام قوموں کے علم و عرفاں کی ہے یہی رمزِ آشکارا
 زمینِ گزرتنگ ہے تو کیا ہے فضائے گردوں سے بے کرانہ
 خیر نہیں کیا ہے نام اس کا خدا فریبی کہ خود فریبی
 عمل سے فارغ ہو مسلمان بنا کے تقدیر کا بہانہ
 مری اسیری پشایخِ گل نے یہ کہہ کے صیاد کو رلایا
 کہ ایسے پرسوزِ نغمہ خواں کا گرانہ تھا مجھ پہ آشنیانہ

حاجت نہیں اے خطہ گل شرح و بیاں کی
 تصویر ہمارے دل پرخوں کی ہے لالہ
 تفتیر ہے اک نام مکافاتِ عمل کا
 دیتے ہیں یہ پیغامِ خدایانِ ہمالہ
 سرما کی ہواؤں میں ہے عریاں بدن اس کا
 دیتا ہے ہنر جس کا امیروں کو دو مثالہ
 امید نہ رکھ دولتِ دنیا سے وفا کی
 رم اس کی طبیعت میں ہے مانندِ غزالہ

۱۷

خود آگاہی نے سکھلا دی ہے جسکو تن فرموشی
حرام آئی ہے اس مرد مجاہد پر زہ پوشتی

۱۸

آں غم بلبند آوراں سو حیر اور
شمشیر پدر خواہی بازوئے پدر اور

۱۹

غریب شہر ہوں میں سن تو لے مری فریاد
کہ تیرے سینے میں بھی ہوں قیامتیں آباد

مری نوائے غم آلود ہے مستلِ غریز
 جہاں میں عام نہیں دولتِ ناشاد
 گلہ ہے مجکو زمانے کی کور و قتی سے
 سمجھتا ہے مری محنت کو محنتِ نادر
 صدائے تیشہ کہ برسنگ میخورد و گراست
 خبر بگیر کہ آواز تیشہ و جگر است

۵ صدائے تیشہ الخ، یہ شعر مرزا جانان مظہر علی ریختہ کے مشہور بیانیہ قطعہ جو ہر سچے

سرکہ حمیدی صدِّ اعظم حمید آباد کن کے نام

یومِ اقبال کے موقع پر تو شہ خانہ حضور نظام کی طرف سے جو
 صاحبِ اعظم کے ماتھے پر ایک تار و پیکہ چکی بطور تواضع موصول ہوئی
 تھی یہ اللہ کا فرماں کہ شکوہ پرویز
 دو قلندر کو کہ ہیں اس میں ملو کائنات
 مجھ سے فرمایا کہ لے اور شہنشاہی کر
 حسنِ تدبیر سے دے آنی وفانی کو ثبات
 میں تو اس بارِ امانت کو اٹھاتا سرِ دوش
 کامِ درویش میں ہر تلخ ہے مانندِ نبات

غیرتِ فقر مگر کرنہ سکی اس کو قبول
جب کہا اس نے یہ ہے میری خدائی کی زکات

حسین احمد

عجم ہنوز نداند رموزِ دیں ورنہ
زدیو بند حسین احمد ایں چہ بوالعجبی است!
سرود بر سر منبر کہ ملت از وطن است
چہ بے خبر ز مقامِ محمدِ عربی است!
بمصطفیٰ برساں خویش را کہ دیں ہمہ اوست
اگر بہ او نرسیدی تمام بولہبی است!

حضرت انسان

جہاں میں دانش و ہنیش کی ہے کس جہاں زرانی!
 کوئی شے چھپ نہیں سکتی کہ یہ عالم ہے نورانی
 کوئی دیکھے تو ہے باریک فطرت کا حجاب اتنا
 نمایاں ہیں فرشتوں کے تلبہمائے پہنانی!
 یہ دنیا دعوت دیدار ہے فرزندِ آدم کو
 کہ ہر تور کو بخش گیا ہے فوقِ عریانی
 یہی فرزندِ آدم ہے کہ جسکے ایشکِ نوین سے
 کیا ہے حضرت یزداں نے یاؤں کھٹوفانی!

فلک کو کیا خبر یہ خاکداں کس کا نشیمن ہے
 غرض انجم سے ہے کس کے شہبستاں کی نگہبانی
 اگر مقصودِ کل میں ہوں تو مجھ سے ماورا کیا ہے؟
 مرے ہنگامہ ہائے نو بنو کی تہا کیا ہے؟

(عبدالحمید یونس مستم)